

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

TÜRKAN ALAY qızı ASLANOVA

**İXTİSASI İNGİLİS DİLİ OLAN FAKÜLTƏDƏ TƏLƏBƏ-YÖNÜMLÜLÜK
PRİNSİPİNİN TƏTBİQİ YOLLARI**

HSM-060103-İngilis dilinin tədrisi metodikası və metodologiyası

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

S.Əliyeva

Siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3 - 5
I FƏSİL. Dil fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsinin nəzəri əsasları.....	6-36
<i>1.1. Dil fakültələrində ixtisas dili olan xarici dilin tədrisinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsinin didaktik problemləri.....</i>	<i>6-18</i>
<i>1.2. Dil fakültələri tələbələrində ingilis dilinin kommunikativ-yönümlü təliminin linqvistik əsasları.....</i>	<i>18-36</i>
II FƏSİL. İngilis dili fakültəsində təhsil alan tələbələrə ixtisas dili olan xarici dilin tələbə-yönümlü təlimi metodikası.....	37-72
<i>2.1. Dil fakültələrində ingilis dilinin tələbə-yönümlü təliminə təsir göstərən amillər.....</i>	<i>37-50</i>
<i>2.2. İngilis dilinin tələbə-yönümlü təliminə dair bəzi tövsiyələr.....</i>	<i>50-72</i>
NƏTİCƏ.....	73-74
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI.....	75-78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son illərdə müasir dünyada qlobal ünsiyyət dili statusunu qazanmış ingilis dilini müxtəlif məqsədlərlə öyrənən insanların sayı günü-gündən artmaqdadır. İngilis dilini öyrənən şəxslərin tələbat və ehtiyaclarının əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə təsir edən ən önəmli amillərdən biri bu dilin beynəlxalq miqyasda əsas ünsiyyət vasitəsi rolunun artmasıdır. Məlum olduğu kimi bu gün ingilis dilini öyrənən insanların böyük əksəriyyəti bu dildən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarığına yiyələnməyi qarşılarında bir məqsəd kimi qoyurlar.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Təhsil sisteminə inteqrasiya prosesində olan Azərbaycanda xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisi sahəsində ciddi islahatlar baş verir. Aparılan islahatlar təhsilin məzmunu, dillərin tədrisində istifadə edilən təlim metodları, tələbə-müəllim münasibətləri, təlim prosesində müəllimin rolu və digər sahələri əhatə edir.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin qarşısında qoyulan əsas vəzifələrdən biri peşəsinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş, kommunikativ cəhətdən səriştəli olan yüksək səviyyəli pedaqoji kadrların hazırlanmasıdır. Bu gün ingilis dilini tədris edən müəllim dünyada xarici dillərin tədrisi sahəsində baş verən dəyişikliklərdən xəbərdar olmalı, innovativ metod və üsulları dillərin tədrisi praktikasına tətbiq etmək

hazır olmalıdır. Müasir dövrdə dünyada xüsusi əhəmiyyətə malik olan ingilis dilini tədris edən müəllimlərin qarşısında qoyulan vəzifələrdən danışarkən, qeyd edilməlidir ki, müasir Avropa standartlarına uyğun olan müəllimin yaradıcı, təşəbbüskar, lazım gəldikdə riskə getməyi bacaran, təlim prosesini tələbat və ehtiyaclarını nəzərə almaqla təşkil etməyi bacaran, təlim prosesində özünün və tələbələrinin fəaliyyətini düzgün şəkildə planlaşdırma bilən, auditoriyada təlimin səmərəliləşdirilməsinə xidmət edən şərait yaradan, müəllim-tələbə və tələbələr arasında münasibətlərin düzgün şəkildə qurulmasını təmin edə bilən, yüksək intellektə malik olan, tələbələr üçün bir növ örnək ola bilən, onlarda ixtisas dili olan xarici dilə mükəmməl şəkildə yiyələnməyə motivasiyanın yaradılmasına səbəb ola

bilən və bu motivasiyanı düzgün şəkildə istiqamətləndirməklə ingilis dilinin təlimi prosesini səmərəli şəkildə təşkil etməyə qadir olan bir şəxsiyyət olmalıdır.

Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, müşahidələr və təlim nəticələri onu deməyə əsas verir ki, xarici dillərin tədrisi sahəsində mövcud vəziyyət heç də qəətbəxş kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə ki, son illər ərzində yazılmış proqramlarda xarici dillərin tədrisində prioritet məqsəd kimi dildən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq qabiliyyətinin tələbələrə aşılması qəbul edilsə də, real həyatda baş verən tədris prosesində əksər hallarda ənənəvi metod və üsulların istifadə edilməsi və tələbələrdə kommunikativ vərdişlərin formalaşdırılması deyil, daha çox linqvistik biliklərin aşılması və dil vərdişlərinin formalaşdırılması istiqamətində qurulması müşahidə edilir.

Məlum olduğu kimi, bu gün ixtisası xarici dil olan ali məktəb məzunları kommunikativ cəhətdən səriştəli olmalıdır. Qoyulan məqsədə nail olmaq üçün ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə dilinin öyrədilməsi prosesi kommunikativ-yönümlü şəkildə planlaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ixtisası dil olan ali məktəb məzunlarının kommunikativ səriştələri əksər hallarda Avropa təhsil məkanında qəbul edilmiş standartlara cavab vermir. Bu da təlim prosesinin məzmunu və strukturunda, istifadə edilən metod və üsullarda, təlim materiallarının seçilməsində, tələbə-müəllim münasibətlərinin qurulmasında ciddi problemlərin olduğundan xəbər verir. İngilis dilinin tədrisi sahəsində ciddi dəyişikliklər tətbiq etmək məqsədilə ilk növbədə ixtisas dili təliminin hansı prinsiplər üzərində qurulmalı olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu gün dillərin tədrisində ən perspektivli hesab edilən kommunikativ yanaşmanın əsasında duran kommunikativlik, interaktivlik, tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində təşkil edilən təlim dil fakültələri tələbələrində ixtisas dilində kommunikativ kompotensiyanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Bu istiqamətdə müəyyən addımlar atılsa da, mövcud vəziyyət hələ də qənaətbəxş kimi qiymətləndirilə bilməz.

Deyilənlər “İxtisası ingilis dili olan fakültələrdə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiqi yolları” mövzusunun aktual və hələ də həllini gözləyən problemlər sırasına daxil etməyə imkan verir və mövzunun aktuallığını sübut edir.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycan Dillər Universitetinin pedaqoji fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesidir.

Tədqiqatın predmeti. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ixtisas dilinin tədrisi prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsinin imkanlarını və yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın məqsədi. İxtisası dil olan ingilis dilinin tədrisi prosesində tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsinin səmərəli yollarını işləyib-hazırlamaqdır.

Tədqiqatın qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır: 1) tələbə-yönümlülük prinsipinin tələblərini əks etdirmək baxımından mövcud vəziyyətin təhlilini etmək; 2) ixtisası dil olan ingilis dilinin tədrisinin tələbə-yönümlülük prinsipi üzərində qurulması zamanı meydana çıxan problem və çətinlikləri müəyyənləşdirmək; 3) dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisinin tələbə-yönümlülük prinsipindən istifadə etməklə səmərəli yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işində ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsi baxımından təhlil edilir, müvafiq nəzəri ədəbiyyat mənbələri təhlil edilir, müəllim və tələbə fəaliyyətlərinin səmərəli təşkili yolları araşdırılır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada tədqiq edilən tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilmə imkanlarının araşdırılmasıdır. Tədqiqat işində irəli sürülən təkliflər və fəaliyyət növləri dil fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesində yaradıcı şəkildə istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

DİL FAKÜLTƏLƏRİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN İXTİSAS DİLİ KİMİ TƏDRİSİ PROSESİNƏ TƏLƏBƏ-YÖNÜMLÜLÜK PRİNSİPİNİN TƏTBİQ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Dil fakültələrində ixtisas dili olan xarici dilin tədrisinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsinin didaktik problemləri

Məlum olduğu kimi, bu gün dünyanın aparıcı dillərinə, xüsusilə də müasir dünyada “lingua franca”, yəni qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili statusunu əldə etmiş ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş pedaqoji kadrların hazırlanması ölkəmizin ali məktəbləri qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Müasir dövrdə həlledici əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə ixtisas dilindən qüsursuz, sərbəst, yaradıcı və ən önəmlisi, situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etməklə, kommunikativ məqsədlərinə nail olmaq qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ingilis dilindən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarıqlarına günün tələbləri səviyyəsində yiyələnmiş gənclərin hazırlanması ölkəmizin həm orta, həm də ali məktəbləri qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir.

Ölkəmizin dünya dövlətləri ilə çoxşaxəli əlaqələrinin genişlənməsi qloballaşma dövründə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş və müasir dünyada millətlərarası ünsiyyətin qurulmasında mühüm rol oynayan ingilis dilinin yeni tərzdə öyrədib-öyrənilməsini və bu dilin müxtəlif məqsədlərlə öyrənən tələbələrin yeni keyfiyyətlərə yiyələnməsini nəzərdə tutur.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin məzunları ingilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yüksək səviyyədə yiyələnmiş, dərin linqvistik biliklərə malik olan, yaradıcı təfəkkürə malik olan mütəxəssislər olmalıdır. Eyni zamanda, dil sahəsində çalışan mütəxəssis informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından

səmərəli şəkildə istifadə etməklə özünün bilik və kompetensiyalarını daim inkişaf etdirməli və dünya miqyasında xarici dillərin tədrisi sahəsində baş verən dəyişikliklər, eləcə də ingilis dilinin tədrisində uğurla istifadə edilən innovativ ideya və metodlar haqqında məlumat əldə edərək fəaliyyət göstərdiyi təhsil müəssisələrində ingilis dilinin təlimi prosesini daha səmərəli şəkildə təşkil etməyi bacarmalıdır.

Bu gün dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, ölkəmizdə də qlobal miqyasda əsas kommunikasiya dili olan ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş pedaqoji kadrlara böyük tələbat var. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərin qarşısında qoyulan ən mühüm vəzifələrdən biri, ixtisasına yüksək səviyyədə yiyələnmiş xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasıdır. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olan ingilis dili müəllimi kommunikativ cəhətdən səriştəli, linqvistik baxımdan savadlı, dil daşıyıcısı səviyyəsinə maksimum dərəcədə yaxın olmalıdır. Onu da demək lazımdır ki, bu sahədə mövcud olan vəziyyətin təhlili onu deməyə əsas verir ki, ingilis dili müəllimlərinin hazırlanması sahəsində bir sıra problemlərin araşdırılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Tədqiqinə ehtiyac duyulan problemlərdən biri ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrə ixtisas dili olan ingilis dilinin tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə öyrədilməsidir.

Məlum olduğu kimi, qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili statusunu əldə etmiş ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdən biri bu dildən qüsursuz, sərbəst, yaradıcı və ən önəmlisi, kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etməklə kommunikativ məqsədlərinə uğurlu şəkildə nail olmaqdır. Bu işə, öz növbəsində, dilöyrənənlərdə təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq, sərbəstlik kimi xüsusiyyətlərinin formalaşdırılmasını tələb edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi təlim üsullarından istifadə etməklə, tələbələrə bu cür keyfiyyətləri aşılamaq olduqca çətindir. Bu məqsədə nail olmaq üçün xarici dillərin, ilk növbədə də ingilis dilinin təlimi prosesi tələbə-yönümlülük, kommunikativlik və interaktivlik prinsipləri üzərində qurulmalıdır.

İxtisası dil olan xarici dildə dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin tələbələrə aşılması müasir metodikanın ən vacib və hələ də həllini gözləyən məsələlərdən biri olaraq qalır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının aşılmasından danışarkən tədrisin bütün pillələrində dil və nitq vərdişlərinin tələbələrə kommunikativ-yönümlü aşılmasının xüsusi əhəmiyyəti qeyd edilməlidir. İxtisas dilinin kommunikativ-yönümlü, tələbə-yönümlü təlimini təşkil etməklə, dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə danışmaq, yazı və oxu bacarıqlarının daha səmərəli inkişaf etdirilməsini təmin edə bilən şəraitin yaradılmasına nail olmaq mümkündür.

Məlumdur ki, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə irəli sürülən əsas vəzifələrdən biri ingilis dilindən qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olan sərbəst, yaradıcı, qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan, kommunikativ cəhətdən səriştəli olan mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. Dil fakültələrində global ünsiyyət dili olan ingilis dilinin tədrisi kontekstində nitq fəaliyyətinin əsas növləri olan oxu, yazı, şifahi nitq və eşidib-anlamanın təlim prosesinin kommunikativ-yönümlü, interaktiv, integrativ şəkildə təşkil edilməsi müasir dövrün tələblərinə uyğun olan pedaqoji kadrların funksional-yönümlü hazırlanmasını şərtləndirən əsas meyarlardandır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərin kommunikativ-yönümlü, funksional-yönümlü interaktiv təlimi Avropanın həm ali, həm də orta təhsil müəssisələrində uğurlu şəkildə həyata keçirilir. Xarici dillərin,

xüsusilə də ingilis dilinin interaktiv-yönümlü, funksional-yönümlü təlimi hal-hazırda xarici dil müəllimlərinin hazırlığında olduqca perspektivli və qloballaşma dövrünün tələblərinə tam uyğun olan istiqamətdir.

Məlumdur ki, dünyada “qlobal dili” statusunu qazanmış ingilis dilinin öyrədilməsinin müxtəlif üsulları mövcuddur. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, hər hansı metod və ya üsulun səmərəliliyi dilin hansı məqsədlərlə və hansı təlim kontekstində tədris edildiyindən, dilöyrənənlər ehtiyac və tələbatlarından bilavasitə asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis dilini müxtəlif təlim kontekstlərində

öyrənən tələbələrin məqsədləri, ehtiyac və tələbatları olduqca müxtəlif ola bilər. Xarici dillərin tədrisi sahəsində çalışan mütəxəssislərin fikrincə, təlim prosesində müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə etməklə, daha uğurlu, daha yaxşı təlim nəticələrini əldə etmək mümkündür.

Bu gün dünya miqyasında xarici dillərin tədrisində əsas istiqamət kimi qəbul edilmiş və Avropa təhsil məkanında uğurla sınaqdan keçirilmiş kommunikativ yanaşma ölkəmizin ali və orta təhsil müəssisələrində dillərin tədrisi sistemində tətbiq edilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülür. Lakin, onu da təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə hələ də ciddi problemlər mövcuddur. Məlum olduğu kimi, kommunikativ yanaşmanın əsasında duran əsas prinsiplər aşağıdakılardır: kommunikativlik, tələbə-yönümlülük, interaktivlik. Göstərilən bu prinsiplər bir-biri ilə sıx əlaqədardır və bir növ vəhdət təşkil edir. Müasir dövrün irəli sürdüyü tələbələrə uyğun olan təlim prosesi tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını, onların məqsədlərini, maraq dairələrini, yaş və bilik səviyyələrini nəzərə almaqla təşkil edilməlidir. Bu tələbə-yönümlülük prinsipinin irəli sürdüyü və təlim prosesinin tamamilə yeni tərzdə qurulmasını təmin edə bilən əsas şərtlərdir.

İxtisası dil olan ali məktəb məzunlarının nitqinə verilən yüksək tələblər tələbələrin nitq bacarıqlarının, o cümlədən nitq prosesində dildən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmiş, sistemli, ardıcıl və mərhələli şəkildə təşkil edilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsini ən önəmli məsələlərdən birinə çevirir. Azərbaycanın dünya ölkələri ilə hərtərəfli əlaqələrinin yüksək səviyyədə genişləndirilməsi dünyanın aparıcı dillərinin, ilk növbədə xüsusi əhəmiyyətə malik olan ingilis dilinin tədrisinin və bu dildən kommunikativ məqsədlərlə istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməyi ön plana çəkir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbələrin ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətin tələbə-yönümlü şəkildə, interaktiv-şəkildə qurulması və təlim prosesinə integrativ şəkildə daxil edilməsi qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən və olduqca vacib məsələlərdəndir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, bu gün də müşahidələr onu deməyə əsas

verir ki, dil fakültələri tələbələrinə ixtisas dili olan xarici dildən yaradıcı, sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının səviyyəsi günün tələblərinə uyğun deyil. İngilis dilinin tələbə-yönümlü, kommunikativ-yönümlü təlimi sahəsində mövcud olan çoxsaylı problem və çətinliklər hələ də öz həllini gözləyir.

İlk növbədə tələbə-yönümlülük prinsipinin təlim prosesinə tətbiq edilməsinə təsir göstərən amillər müəyyənləşdirilməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlı alimlərin xarici dillərin tədrisi sahəsində olan tədqiqat işlərinin milli auditoriya üçün olduqca böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq, həmin əsərlərdə ingilis dilində tələbə-yönümlülük prinsipinin xarici dillərin tədrisinə tətbiq edilməsinin imkanları problemi xüsusi olaraq tədqiq edilməmişdir. Beləliklə də, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə ixtisas dili olan xarici dildən sərbəst, yaradıcı və real həyatda baş verə biləcək kommunikasiya situasiyalarında istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə inkişaf etdirilməsi problemi tədqiqinə ehtiyac duyulan bir məsələ olaraq qalır.

Bu sahəyə dəyişikliklər gətirmək üçün bir sıra məsələlərə baxılmalıdır. Belə ki, tələbə-yönümlülüğün tətbiqi baxımından dil fakültələrində mövcud vəziyyət öyrənilməli, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrdə ixtisas dili olan ingilis dilindən yaradıcı, sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə formalaşdırılması prosesinə bilavasitə təsir göstərən amillər təhlil edilməli, ixtisas dili ingilis dili kimi tədris edilən ingilis dilinin tələbə-yönümlü təlimi prosesində istifadə edilən çalışma və tapşırıqlar baxımından mövcud problemləri müəyyənləşdirməli, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrdə ixtisas dilindən sərbəst, yaradıcı və qüsursuz şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə inkişaf etdirilməsinə dair tövsiyələr hazırlanmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrə ingilis dilində dil və nitq vahidlərindən qüsursuz və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq bacarıqlarına

qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən səviyyədə yiyələnməsi olduqca vacib və təəssüf ki, hələ də müasir dövrün tələblərinə uyğun olan tərzdə araşdırılmamış məsələlərdən biridir.

Dil fakültələri tələbələrinə ingilis dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi prosesinin qloballaşma dövründə dil mütəxəssislərinə verilən tələblərə uyğun olan səviyyədə təşkil edilməsi və həyata keçirilməsi tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla təmin olunmalıdır.

İxtisası xarici dil olan ali məktəb tələbələrində ingilis dilindən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə, kommunikativlik niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi təcrid edilmiş şəkildə deyil, interaktiv şəkildə formalaşdırılması, yəni dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və fonetikanın mənimsənilməsi və danışmaq, eşidib-anlama, yazı və oxu bacarıqlarının aşılması prosesinə integrativ şəkildə daxil edilməlidir.

İngilis dilinin ixtisası dil olan dil fakültələrində təhsil alan azərbaycanlı tələbələrə tədris edildiyi halda müqayisə edilən iki dil, yəni tədris edilən ingilis dili və tələbələrin ana dilləri olan Azərbaycan dili arasında olan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsirin araşdırılması potensial interferensiya mənbələrinin müəyyən edilməsi və interferensiya hallarının aradan qaldırılması və qarşısının alınmasını mümkün edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən dil fakültələri tələbələrinə dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, sərbəst, kreativ və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının aşılmasına kifayət qədər diqqət yetirilmir (17, s.5). Qeyd edilməlidir ki, bu gün də xarici dildən, o cümlədən ingilis dilindən kommunikasiya prosesində sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının aşılması vəziyyəti dövrün tələblərinə uyğun olmadığından, qənaətbəxş kimi qəbul edilə bilməz. Bunun səbəbi ondadır ki, çox vaxt təlim prosesində ənənəvi hesab edilən, artıq aktuallığını itirmiş metodlardan, tələbələrin yaş, intellektual bilik və səviyyələrinə uyğun olmayan, onlar üçün heç bir əhəmiyyət

kəsb etməyən təlim materiallarından istifadə edilir. Müxtəlif, rəngarəng, tələbələr üçün maraqları olan, onların məqsədlərini, tələbat və ehtiyaclarını nəzərə almaqla seçilmiş təlim materiallarından, tələbələrdə vərdiş, bacarıq və kompetensiyaların daha səmərəli şəkildə formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq şərait və imkan yaradan innovativ metod və üsullardan istifadə etməklə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesini və tələbələrdə yaradıcılıq bacarıqlarının yaradılmasını təmin etmək mümkündür (31, s.51; 29, s.42).

Müqayisə edilən iki dildə mövcud olan fərqlər həm leksik, qrammatik tələffüz səviyyəsində və eləcə də nitq vərdiş və bacarıqları səviyyəsində özünü biruzə verə bilər (12, s.132-133). Digər fəaliyyət növlərində olduğu kimi, tələbələrə yaradıcılıq bacarıqlarının səmərəli şəkildə aşılması məqsədilə ingilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesi məqsədyönlü xarakter daşmalı və sistemli, mərhələli şəkildə qurulmalıdır (7, s.86-87).

Təlim prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsində başlıca məqsəd tələbələrdə xarici dildə mövcud olan formalara uyğun olan, leksik, struktur və kulturoloji baxımdan adekvat olan mətnlərin yaradılması bacarığının tələbələrə aşılmasıdır. Tələbələrə ingilis dilində mesajları adekvat şəkildə kodlaşdırmaq bacarıqlarının aşılması problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat müəllifləri olan insanların bəziləri qeyd edirlər ki, dildən sərbəst insanlar mətndə olan kodlaşdırılmış məlumatı adekvat şəkildə qəbul etməyə və müəyyən dərəcədə özünükiləşdirməyə çalışaraq ayrı-ayrı sözlərin və qrammatik strukturların mənalarını tapmaq məcburiyyətində olurlar. Tədris edilən xarici dildən sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına tələb edilən səviyyədə yiyələnmiş tələbələr linqvistik vahidlərin mənalarını bilavasitə dekodlaşdıraraq əldə olunmuş məlumatı və eləcə də dərk edilmiş mənaları yenidən kodlaşdıraraq onları mənimsənmiş linqvistik vahidlərdən qüsursuz, yaradıcı və situasiyaya uyğun olan şəkildə və eləcə də özlərinin nitq imkanlarından istifadə edərək başqalarına çatdırır. Dil fakültələri tələbələrində xarici dildən informasiya ötürmək və mənə çatdırmaq məqsədilə adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnmək ixtisas dili olan

xarici dil təliminin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə proqramda mənimsənilməsi nəzərdə tutulmuş dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, yaradıcı və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə etmək bacarıqlarını aşılamaqla biz onlarda ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildə ünsiyyət qurmaq və dildən kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etmiş oluruq. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqlara yiyələnməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi tədris edildiyi dil fakültələrində əsas diqqət tələbələrə kommunikativ bacarıqların lazımı səviyyədə aşılmasına yönəldilməlidir. İxtisası dil olan fakültələrdə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri də tələbələrə mənimsənilmiş linqvistik vahidlərdən qüsursuz və yaradıcı şəkildə istifadə etməkbacarıqlarının tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə aşılmasıdır.

Ana dilində qrammatika, leksik və tələffüz vərdişlərinə mükəmməl şəkildə artıq yiyələnmiş tələbələr kommunikasiya prosesində əldə edilmiş linqvistik bilikləri tətbiq edirlər. Dil daşıyıcısı olmayan, ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən və çox güman ki, tədris edilən xarici dildə bu cür biliklərə malik olmayan tələbələrə müvafiq bilik, vərdiş və bacarıqlar məqsədyönlü şəkildə aşılmalıdır.

Dil fakültələri tələbələrinə linqvistik biliklərin və nitq vərdişlərinin tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etməklə aşılmasının autentik mətnlərdən istifadə etməklə baş verdiyi halda ixtisas dilinin kommunikasiya vasitəsilə təlimi prosesini daha səmərəli şəkildə qurmaq və daha uğurlu nəticələri əldə etmək mümkündür (30, s.36).

Tələbələrə təqdim edilən mətndə semantik mənanı tam şəkildə dərk etmək üçün mətni oxuyan həm leksik, həm də kulturoloji xarakterli mənanı adekvat şəkildə qavramağı bacarmalıdır. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin tədris edilən xarici dilin daşıyıcıları olan insanların mədəniyyəti, onların verbal və qeyri-verbal davranış normaları haqqında məlumatlandırılması gündəmdə olan ən aktual və vacib məsələlərdən biridir. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən azərbaycanlı

tələbələr yalnız leksik vahidlər və qrammatik strukturlarda olan mənaları deyil, həm də mətndə olan sətirlərarası mənayı qavramağa qabil olmalı və sonradan özləri sərbəst şəkildə mətn yaratmaq bacarığına yiyələnməlidirlər (19,s.23; 38, s.253).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərin tədrisi sahəsində çalışan mütəxəssislərin fikrincə, müxtəlif fəaliyyət növlərinin istifadə edilməsi dillərin tədrisi prosesində ən səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün şərait yaradır. Təlim prosesinə yeni ideyaların tətbiqi məqsədyönlü, mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbələrə ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildən qüsursuz və sərbəst şəkildə istifadə etməyə və dərs prosesində mənimsənilmiş dil və nitq vahidlərindən fəal şəkildə istifadə etməyə stimullaşdırmaq kimi yeni metod və innovativ ideyaların səmərəli şəkildə tətbiq edilməsi heç də asan məsələ deyil.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan təhsil sistemi Avropa təhsil sisteminə inteqrasiya prosesindədir. Bu isə dillərin tədrisi sisteminin tələbələrin maraq, ehtiyac və tələbatları üzərində qurulmasını təkidlə tələb edir. Tələbə-yönümlülük prinsipi tələbənin öyrədilməsi deyil, müəllim tərəfindən biliklərin tələbələrə ötürülməsi deyil, bilik, vərdiş və bacarıqların təlim prosesində fəal iştirakçı olan tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə nəzərdə tutur. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə linqvistik vahidlərin funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü təlimindən danışarkən, tələbələrin öyrədilməsindən deyil, daha çox tələbələri ixtisas dilində kommunikasiya prosesinə cəlb etməklə, onlarda dil vərdişlərinin inteqrativ şəkildə, yəni danışiq, eşidib-anlama, oxu və yazı vərdişləri ilə eyni zamanda formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu isə ingilis dilinin tədrisi metodikasında mövcud olan və təlimi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə səmərəliləşdirən “learning by doing”, yəni hər hansı hərəkəti icra etməklə öyrənmək prinsipinin məqsədyönlü, sistemli şəkildə həyata keçirilməsi deməkdir (32, s.15).

Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tələbə-yönümlülük prinsipinin təlim prosesinə tətbiq edilməsi tələbəni təlim prosesinin obyektinə deyil, subyektinə çevirir. Nəzərə alınmalıdır ki, bu və ya digər tədris kontekstində hansı təlim metodu və ya metodlarına üstünlüyün verilməsi və hansı fəaliyyət növlərinin istifadə edilməsi

haqqında problemi həll edərkən, ilk növbədə dilöyrənənlərin maraqları, onların tələbat və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Bu yolla ingilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesinin səmərəliliyini məhz bu yolla artırmaq və dilin tədrisi prosesində uğurlu nəticələrə nail olmaq mümkündür. Problemə dair elmi-metodik əsərlərin müəllifləri olan şəxslər belə hesab edirlər ki, təlim prosesində bir deyil, bir neçə metod və üsullardan istifadə etməklə ixtisas dili kimi tədris edilən dilə daha mükəmməl şəkildə yiyələnmək mümkündür (18, 167).

Qeyd etmək lazımdır ki, dil fakültələri tələbələrində dil və nitq vahidlərindən kreativ şəkildə istifadə etməklə kommunikasiya prosesində məqsəd və niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi yalnız tələbələrin müvafiq fəaliyyət növlərində fəal, təşəbbüskar, məqsədyönlü şəkildə iştirakı ilə təmin edilməyə bilər.

Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ixtisas dili kimi öyrənilən xarici dildə, o cümlədən də ingilis dilində danışmaq vərdişlərinə həmin dildə danışmadan, yazı vərdişlərinə yazı fəaliyyətinə cəlb olunmadan, eşidib-anlama vərdişlərinə tədris edilən dildə müxtəlif xarakterli mətnlərə, monoloq və dialoqlara məqsədyönlü şəkildə qulaq asmadan və nəhayət, oxu vərdişlərinə oxumadan yiyələnmək qeyri-mümkündür (30, s.36-37).

Dil fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisinin ilk mərhələsində təlim prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin təqdim edilməsinin əsas məqsədi mənimsənilməli olan vahidlərin kontekst daxilində təqdim edilməsi və mənimsənilmiş linqvistik biliklərin və dil vərdişlərinin möhkəmləndirilməsidir. Bu isə dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin qarşısında mənimsənilməsi nəzərdə tutulan linqvistik vahidlərin qüsuruz və kreativ şəkildə istifadə edilməsini bir məqsəd kimi irəli sürülür.

Qeyd edilməlidir ki, ixtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesində baş verən dəyişikliklər radikal xarakter daşmamalıdır. Burada baş verən təlim kontekstində istifadə edilən metod və üsullar tələbələrin ehtiyac və tələbatlarını ödəməlidir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi tədris edilən dil

fakültələrində istifadə edilən metod və yanaşmalar burada mövcud olan qayda və normalara uyğun olmalıdır. İngilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesinin baş verdiyi təhsil müəssisəsi, dilin öyrədilməsi və öyrənilməsinin baş verdiyi milli-mədəni kontekstə zidd olmayan təlim metodları haqqında məlumatlı olan xarici dil müəllimləri tədrisin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edən innovativ ideyaları professional baxımdan təhlil etməyi bacarmalıdırlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, innovativ ideyaların bəziləri müəyyən səbəblər üzündən qəbul edilməsi təlim prosesinə tətbiq edilməsi məqsədəuyğun deyil. Bu və ya digər innovativ metod və üsulun tətbiq edilməsi haqqında qərar ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllim tərəfindən qəbul edilməli və buna görə məsuliyyəti də məhz müəllim öz-üzərinə götürməlidir. Təlim nəticələrinin səmərəli olduğu halda innovasiyaların tətbiqi prosesi davam etdirilə bilər (21, s.11).

Dil fakültələrində ingilis dilinin təlimi prosesində istifadə edilən mətnlər autentik olmalı, tələbələrdə dildən kommunikasiya vasitəsi kimi sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə təkan verməlidir (20, 137).

Mətnlər müvafiq prinsiplərə uyğun olan şəkildə seçilməlidir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi prosesində model kimi istifadə edilə bilən mətn materiallarının seçimini şərtləndirən əsas amillər onların tələbələri üçün maraqlı olması, tələbələrin ehtiyac və tələbatları baxımından uyğun olması, onların yaş səviyyələri, intellektual, bilik səviyyələrinə uyğun olmasıdır. Təlimi məqsədi ilə istifadə olunan mətnlər tələbələrdə motivasiyanın yaradılmasını təmin etməli, onları ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnməyə həvəsləndirməlidir (23, s.98). Dil fakültələrində istifadə edilən mətn materialları təhsil alan tələbələrin linqvistik potensialını zənginləşdirmək imkanları baxımından əhəmiyyət kəsb etməli, üslubi cəhətdən müxtəlif xarakterli, rəngarəng olmalıdır. Dil fakültələrində ingilis dilini tədris edərkən, tələbələrə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi formatda olan mətnlərin təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər. İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrə dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək bacarıqlarını aşılamaq üçün onlara müxtəlif janrlara aid olan, üslubi

baxımdan fərqli olan, mətn materiallarının təqdim olunması xüsusi önəm kəsb edir. Belə ki, ixtisası ingilis dili olan fakültələrdə təhsil alan tələbələr hekayə, roman, qəzet məqaləsi, jurnal məqaləsi, elan, reklam, poemalarla tanış olub, təqdim edilən materialları adekvat şəkildə başa düşməyi və onların bazasında mətndə olan leksik vahidlərdən, qrammatik və intonasiya strukturlarından, eləcə də dil daşıyıcılarının verbal davranışlarının nümunələri olan nitq modellərindən qüsursuz, sərbəst və adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarına yiyələnməlidirlər.

Xarici dillərin tədrisinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsi problemini araşdıran müəlliflər belə hesab edirlər ki, tədris edilən dildən funksional-yönümlü şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının tələbələrə aşılması məqsədilə istifadə edilən mətnlər üslubi cəhətdən neytral xarakterli olmalı, onlarda dialekt və slenqdən istifadə etmək halları mümkün qədər az olmalı, təlim prosesində klassik ədəbiyyat parçaları olan mətnlərə mümkün qədər az yer verilməlidir, üstünlük müasir çap materiallarına, rəsmi və qeyri-rəsmi formatda olan müxtəlif mətnlərə verilməlidir.

Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən və gələcəkdə ölkəmizin ali və orta təhsil müəssisələrində bu dili tədris edən və ya dil mütəxəssisləri kimi fəaliyyət göstərən məzunlar müxtəlif xarakterli mətnlər, o cümlədən də dialekt və slenqdən istifadə etmə halları olan mətnlərlə tanış olmalı, onlardan yaradıcı şəkildə istifadə etməyə qabil olmalıdırlar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dil fakültələrində təhsil alan tələbələrin əksəriyyətinin dil və nitq vahidlərindən funksional-yönümlü şəkildə istifadə etmək vərdişləri müasir dövrün tələbləri səviyyəsində deyil. Qloballaşma dövründə ingilis dilinə mükəmməl şəkildə yiyələnmiş, bu dildən kommunikativ məqsədlərlə istifadə edən insanların linqvistik biliklərin mənimsənilməsindən daha çox dil və nitq vahidlərindən sərbəst şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarına yiyələnməyi güman edilir. Şübhəsiz ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi ingilis dili bu gün istifadə edilən ingilis dilindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Məhz bu səbəbdən klassik əsərlərin təlim prosesində istifadə edilməsi tələbələrdə müvafiq vərdiş və bacarıqların tələb edilən

səviyyədə formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsinə bilavasitə təsir göstərə bilməz. Müxtəlif səbəblər üzündən daim dəyişikliklərə məruz qalan dilin öyrənilməsi üçün klassik ədəbiyyat nümunələri müəyyən mənada yararsız olsa da, onlar dilöyrənənlərə ingilis dilinin daşıyıcıları olan insanların mentaliteti, onların düşüncə tərzini, təmsil etdikləri mədəniyyət ilə tanış olmaq üçün imkan yaradır (6, 28). Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, milli və mədəni ənənələrə sadıq olan ingilislərin verbal və qeyri-verbal davranışlarını şərtləndirən amillərin mənbəsini əksər hallarda məhz onların milli-mədəni köklərində axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan klassik ədəbiyyat nümunələrinin tələbələrə təqdim edilməsi ixtisası xarici dil olan ali məktəb tələbələrinə dil və nitq vahidlərindən qüsursuz, sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə edərək kommunikativ məqsədlərinə nail olmaq bacarıqlarına daha mükəmməl şəkildə yiyələnmək üçün imkan yaradır. Beləliklə, xarici dilin, tələbə-yönümlü təlimi prosesində klassik ədəbiyyat nümunələri üstünlük təşkil etməməli, müasir dövrün ədəbiyyatına, rəsmi və qeyri-rəsmi məktublara, yaradıcı nitqin nümunələri olan autentik mətnlərə kifayət qədər diqqət verilməlidir.

1.2. Dil fakültələri tələbələrinə ingilis dilinin kommunikativ-yönümlü təliminin linqvistik əsasları

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ixtisas kimi tədris edilən xarici dili tədris edən müəllimləri və xarici dil öyrənən tələbələrini birləşdirən maraqlardan ən önəmlisi ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməkdir. Qeyd edilməlidir ki, müəllim və tələbələrin kommunikasiyanın əhəmiyyəti haqqında fikirlərin üst-üstə düşdüyü ilə eyni zamanda onların xarici dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və tələffüzün öyrədib-öyrənilməsinə dair fikirləri çox çox vaxt tamamilə fərqli olur. Xarici dilin öyrədilməsinin əsas məqsədini həmin dildə şifahi nitq ünsiyyətinin aşılmasında görəndə dil müəllimləri eyni zamanda dilin

aspektlərinin, xüsusilə də qrammatikanın vacibliyini qeyd edirlər. Dilin aspektlərinin tədrisinə bir qədər fərqli münasibət bəsləyən tələbələr xarici dilin, xüsusilə də müasir dünyada qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilmiş ingilis dilinin mənimsənilməsində linqvistik bilikləri minimum dərəcəyə endirməyi məqsəduyğun hesab edirlər. Dilin aspektlərinin, o cümlədən də xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qrammatikanın öyrədib-öyrənilməsinə bu cür münasibəti törədən ən mühüm amillərdən biri mövcud olan çoxsaylı qrammatik qaydaların öyrənilməsinin əksər hallarda dildən kommunikasiya məqsədləri ilə istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ilə nəticələnir. Eyni zamanda, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dilin tədrisində ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildə leksika, qrammatika və tələffüz sisteminin mənimsənilməsinin rolu, yeri və əhəmiyyəti danılmazdır. Müvafiq olaraq, xarici dilin tədrisi prosesində dilin aspektləri və kommunikasiya arasında tarazlığın yaradılması olduqca əhəmiyyətlidir. İxtisas dili dərslərində mənimsənilməli olan hər bir linqvistik struktur kommunikativ cəhətdən əhəmiyyətli olmalıdır. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə tədris edilən xarici dildə dil və nitq vərdişlərinin və artıq mənimsənilmiş və mənimsənilməli olan linqvistik vahidlərdən adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının aşılması və beləliklə, tələbələrdə öyrənilən dildən qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılması burada əsas vəzifə kimi qəbul edilməlidir.

Dil fakültələri tələbələrində dil vərdişləri olan leksik, qrammatik və tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılması dilin funksiyasının onlara aşılması prosesində həyata keçirilməlidir. Bu cür qurulan tədris prosesi dilin aspektləri və xarici dilin funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü şəkildə öyrədib-öyrənilməsinə xidmət edir. Belə ki, kommunikasiya üçün vacib olan leksik vahidlərin, qrammatik və intonasiya strukturları arasında olan fərqlərin tələbələrə aşılması induktiv və deduktiv yolla həyata keçirilə bilər. Linqvistik vahid və strukturların öyrədilməsinin induktiv yolla baş verdiyi halda qaydaların mənimsənilməsi tələbələrin ixtisas dili dərslərində fəal şəkildə iştirakının təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir (18, s.168).

Linqvistik vahid və strukturların mənimsənilməsi kommunikativ-yönümlü, tələbə-yönümlü şəkildə həyata keçirildiyi təlim kontekstində müəllimin rolu diskussiyaları təşkil etmək və tələbələrin fəaliyyətini düzgün şəkildə istiqamətləndirməkdir. Kommunikativ-yönümlü tapşırıqların yerinə yetirilməsində tələbələrə kömək etmək məqsədilə müəllim yazı taxtasında bir neçə strateji xarakterli ifadələrini yazı bilər.

İngilis dilində danışan hər hansı şəxsin sözünü kəsmək, dəqiqləşdirmək, söz almaq, şərh etmək və digər əvvəlki dərslərdə keçmiş ifadələrin istifadə olunması tələbələrə artıq mənimsənilmiş və mənimsənilməli olan linqvistik materialları və funksiyaları təkrarlamaq üçün imkanlar yaradır (8, s.97-98).

Dərsin əvvəlində müəllim mənimsənilməli olan və kommunikativ mənə kəsb edən linqvistik vahidləri yazı taxtasında yazaraq tələbələrə iki cümləni müqayisə etmək və onların arasında olan leksik və qrammatik fərqləri təhlil etməyi təklif edir. Növbəti mərhələdə müəllim-tələbələrə mənimsənilmiş leksik vahidlərdən və qrammatik strukturlardan istifadə etməklə, fikir və ideyalarını cümlük şəkildə müzakirə etmək tapşırığı verir. Diskussiya prosesində müşahidəçi qismində çıxış edən müəllim həmin prosesə müdaxilə etməməli, diskussiya iştirakçılarında mövqelərini sərbəst, yaradıcı şəkildə bildirmək üçün imkan verilməli, onlara mənimsənilməli olan kommunikasiya strategiyalarından istifadə etməklə qoyulan kommunikativ məqsədlərə nail olmaqda yardımçı olmalıdır. Ehtiyac duyularsa, yəni kommunikasiya iştirakçıları kobud səhvlər buraxdığı halda, müəllim mənimsənilməli olan strategiyalardan müvafiq şəkildə istifadə edərək tələbələrin fəaliyyətini düzgün istiqamətdə yönəltməlidir. Diskussiya prosesində iştirak edən tələbələr deyilənləri dəqiqləşdirmək istədiyi halda kommunikativ situasiyaya uyğun olan linqvistik vahidlərdən istifadə edərək məqsədlərinə nail olmağa çalışmalı və bu cür tapşırıqların öhdəsindən uğurla gələ bildikləri halda, onlarda kommunikativ bacarıqların tələb edilən səviyyədə formalaşdırılması təmin edilə bilər.

Diskussiyada düzgün istiqamətdə keçmədiyi halda, diskussiyayı düzgün şəkildə yönəltmək, kommunikasiyada iştirak etməkdən imtina edən, təbiətə ünsiyyətə

olmayan tələbələri həvəsləndirərək, onları dərstdə baş verən proseslərin iştirakçılarına çevirmək müəllimin başlıca vəzifəsidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, diskussiya prosesində tələbələrin problem və çətinliklərlə üzləşdiyi halda, müəllimin onlara müəyyən dərəcədə kömək etməyi istisna edilmir. İxtisas dili dərslərinin bu cür təşkil edildiyi halda, tələbələr bir çox məqsədlərə tezliklə nail ola bilər. Dilin aspektlərini və dilin funksiyalarını mənimsəməklə bərabər, dil fakültələrində təhsil alan tələbələrdə tənqidi təfəkkür iştirak edir və onlar tədrisdə müstəqilliyin ilk addımlarından olan özlərinin öyrənmə strategiyalarını dərk etməyə qadir olmaqla tələbə-yönümlülük prinsipinə riayət etmiş olurlar. Tələbələrin nailiyyətlərini, onların ingilis dilində tənqidi düşünmək qabiliyyətini düzgün, müasir dövrün tələblərinə cavab verən şəkildə təşkil edilmiş ixtisas dili dərslərində fəal şəkildə iştirak edən tələbələr stressdən azad olan münasib mühitə ünsiyyətə qoşulmağı öyrənirlər. Tələbə-yönümlülük prinsipinin əsasında qurulan ingilis dilinin təlimi prosesinin məqsədyönlü, sistemli, mərhələli, asandan çətinə doğru təşkil edildiyi halda, dil fakültələri tələbələrində ixtisas dili kimi tədris edilən xarici dildə kommunikasiya qurmaq tədrisən asanlaşır. Önemlisi odur ki, tələbələrin əksəriyyəti tərəfindən maraqsız, darıxdırıcı, yorucu bir proses kimi qiymətləndirilən leksika, qrammatika və tələffüz sisteminin öyrənilməsi prosesi kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərinə riayət etməklə təşkil olunarsa, maraqlı, əyləncəli və zövq verə bilən prosesə çevrilə bilər.

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu yolla keçirilən ilk dərslər tələbələrə müəyyən dərəcədə çətin və darıxdırıcı görünə bilər. Lakin onlar özlərinin dil sahəsində olan biliklərinin. Dil və nitq vərdiş və bacarıqlarının inkişaf etdiyini anladığı halda, təlim prosesinin fəal iştirakçılarına çevrilir. Tələbələr yorucu və darıxdırıcı hesab etdikləri xarici dil dərslərindən tədrisən zövq almağa başlayırlar. Günün tələblərinə uyğun olaraq, dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və tələffüzün kommunikativ-yönümlü, funksional-yönümlü şəkildə tədris edilməsi, nəticə etibarilə mənimsənilmiş linqvistik strukturlardan kommunikasiya prosesində qüsursuz, adekvat şəkildə istifadə etmək bacarığına xidmət etməlidir.

İxtisas dili olan xarici dilin leksikası, qrammatikası və fonetikasının uğurlu şəkildə tədris edilməsi üçün ilk növbədə prioritetləri, yəni birinci növbədə mənimsənilməli olan linqvistik vahid və strukturları müəyyənləşdirmək vacibdir. Belə ki, ilk növbədə azərbaycanlı tələbələr üçün ingilis dilinin leksikası, qrammatikası və fonetikasında hansı sahələrin daha çətin olduğu və problem, çətinliklərə səbəb ola bilən linqvistik vahid və strukturları müəyyənləşdirmək lazımdır. Linqvistik vahidlərin semantikasi və onların qrammatik mənasını tələbələrə aşılamaq üçün hansı üsullara (deduktiv və ya induktiv) üstünlüyün verilməsi haqqında düzgün qərar qəbul etmək dil fakültələrində təhsil alan tələbələr tərəfindən mənimsənilməli olan linqvistik materialların seçilməsi və onların düzgün şəkildə tələbələrə təqdim edilməsi müasir metodikanın olduqca aktual və vacib məsələlərindən biridir. Linqvistik materialların həddindən artıq çox olması və auditoriya saatlarının həmin materialların tam həcmdə mənimsənilməsi üçün kifayət qədər olmaması məsələnin həllinə maneələr törədə bilən amillərdəndir. Zaman faktorundan başqa. Digər bir önəmli amil xarici dilin aspektlərinin tam həcmdə tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasıdır. Xarici dillərin tədrisi sahəsində fəaliyyət göstərən mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, mənimsənilməli olan linqvistik materialların həcmi və məzmunu xarici dilin tədris edildiyi hər bir konkret kontekstdən bilavasitə asılı olaraq qoyulan məqsəd və vəzifələr uyğun olmalıdır. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan və tədris edilən xarici dilə ixtisas kimi yiyələnməyi qarşılarında məqsəd kimi qoyan tələbələrə aşılmalı olan linqvistik bilik, vərdiş və bacarıqları həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından digər təlim kontekstlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olacaq.

Belə ki, ingilis dilinin xarici dil kimi tədris edilməsi məqsədilə yazılan qrammatik qaydalar əksər hallarda həddən artıq, çətin, müəyyən dərəcədə formal, yəni tələbələrdə müvafiq vasitəsilə mənimsənilmiş bilikləri praktikaya tətbiq etmək baxımından tamamilə yararsız görünür və elə bir təəssürat yaradır ki, onları yazanların dili öyrənənlərdə dildən qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi deyil, daha çox tamamilə

mənasız nəzəri biliklərin tələbələr tərəfindən mənimsənilməsidir. Qrammatik qaydalar adətən dil daşıyıcılarının dillərdən necə istifadə etdiklərini əks etdirirlər. Eyni zamanda, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qaydalar dilin sisteminin təzahürü kimi qəbul edilməlidir. Tədris edilən dildən kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün istifadə edən dil daşıyıcılarının nitqi isə dilin sistemi deyil, dildə mövcud olan normalar ilə idarə olunur. Onunla əlaqədar olaraq qeyd edilməlidir ki, hər hansı bir dilin, o cümlədən də ingilis dilinin sistemi və dildə mövcud olan normalar arasında ciddi fərqlər müşahidə edilir. İngilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən, azərbaycanlı tələbələri tərəfindən törədilən səhvlərin böyük əksəriyyəti məhz bu səbəbdən, yəni dilin sistemi və mövcud normaların arasında fərqlərin olduğu səbəbindən buraxılır. Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq dilin aspektləri olan leksika, qrammatika və fonetikanın öyrədilməsi dildə mövcud normaları deyil, məhz dilin sisteminin mənimsənilməsini prioritet məqsəd hesab edir.

Dil fakültələrində istifadə edilən dərslik və dərs vəsaitlərinin əksəriyyəti, əsasən dil sisteminin öyrədilməsinə yönəldilir, dil vahidlərinin normativ səviyyədə istifadə edilməsi haqqında məlumatlar, əksər hallarda systemsiz, pərakəndə şəkildə təqdim edilir. Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə dil və nitq vərdişlərinin aşılması üçün nəzərdə tutulan dərslik və dərs vəsaitləri ənənəvi olaraq “standart ingilis dili” (standart English)-yəni İngiltərədə qəbul edilmiş ingilis dilinin variantının əhatə edilməsini nəzərdə tutur. Bununla əlaqədar olaraq, belə bir sual meydana çıxır- “Məgər İngiltərədə istifadə edilən ingilis dili mövcud olan yeganə düzgün olan ingilis dilidir?” Çox güman ki, ABŞ, Kanada, Şotlandiya, İrlandiya, Avstriya, Yeni Zelandiya, Cənubi Afrikada yaşayan və ingilis dilinin daşıyıcıları hesab edilən və bu dildən təbii olaraq istifadə edən insanlar” onların ingilis dilinin düzgün olmaması haqqında fikirlərilə razılaşmazlar (20, s.142). İngilis dilinin bu və ya digər variantının düzgün olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi üçün hansı meyarlara arxalanmaq düzgün olardı? Mütəxəssislərin fikrincə, ən obyektiv meyar linqvistik qaydalardan düzgün şəkildə istifadə etməkdir. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis dilinin daşıyıcıları olan hətta linqvistik savada malik olan insanlar da heç də həmişə

mövcud linqvistik qaydalara riayət etməirlər. Bu cür vəziyyət onunla izah edilə bilər ki, kommunikasiya prosesi xüsusilə də şifahi ünsiyyət prosesi dilin sisteminin təzahürü olan qaydalar deyil, dildə mövcud olan normalarla idarə olunur. Xarici dilləri, xüsusilə də qlobal dili statusunu qazanmaq ingilis dilini tədris edərkən, leksika, qrammatika və fonetikanın əhəmiyyəti, rolu, yerini və eləcə də mənimsənilməli olan linqvistik vahid həcmi və strukturların həcmi, onların tələbələrə aşılması zamanı istifadə ediləcək ən səmərəli metod və üsulları müəyyənləşdirmək olduqca vacibdir. İngilis dilinin tədrisinin hansı təlim kontekstində baş verdiyi də nəzərə alınmalıdır. Linqvistik vahid və strukturların tələbələrə aşılması prosesində həm məzmun, həm də istifadə edilən metod və üsullar təlim kontekstlə bilavasitə əlaqəlidir. İngilis dilini ixtisas dili fakültələrində öyrənən tələbələrə qrammatik qaydaların öyrədilməsi özü-özlüyündə kommunikasiyanın qrammatik cəhətdən qüsuruzluğunu və adekvatlığını təmin edə bilməz. Kommunikativ dil təliminin prioritet kimi qəbul edildiyi dövrdə ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlər tələbələrə real, həqiqi ingilis dilini, yəni real, gündəlik həyatda istifadə edilən ingilis dilini öyrətməli, dil fakültələrində təlim prosesini məhz bu istiqamətdə qurulmalıdır. Qrammatikanın tədrisinə gəldikdə müəllim mənimsənilməli olan hər bir qrammatik vahidin kommunikasiya prosesində düzgün və adekvat şəkildə istifadə edilməsini təmin etmək üçün bütövlükdə tədris prosesini, o cümlədən qrammatikanın öyrədilməsi prosesi kommunikativ-yönümlü funksional-yönümlü şəkildə qurulmalı və tələbə yönümlülük prinsipinə riayət etməklə təşkil edilməlidir. Məlumdur ki, xarici dillərin tədrisində iki, bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olan istiqamət mövcuddur: qrammatik-yönümlü və kommunikativ-yönümlü təlim. Adı çəkilən yanaşmaların əsasını təşkil edən pedaqoji prinsiplər də bir-birindən köklü şəkildə fərqlənir: qrammatika-yönümlü təlim mənimsənilməli olan linqvistik vahidlərin, qrammatik qaydaların, leksik vahidlərin, fonem və intonasiya modellərinin dil fakültələrində təhsil alan və ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin ingilis dili sahəsində olan bilik səviyyələrinə uyğun olaraq planlı şəkildə, əksər hallarda kommunikasiya prosesindən təcrid edilmiş halda

onlara aşılmasına xidmət edir. Kommunikativ yanaşmanın əsasında duran kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsipləri isə tədris edilən xarici dilin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsində görünür və buna müvafiq olaraq, təqdim edilən hər bir linqvistik vahidin, hər bir nitq strukturunun kommunikativ cəhətdən məna kəsb etdiyini nəzərdə tutur. Başlıca məqsəd tələbələri müxtəlif xarakterli kommunikativ tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesinə cəlb etməklə onları kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün zəruri olan linqvistik vahidlərdən və nitq strukturlarından adekvat şəkildə istifadə etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasını təmin etməkdir. Mənimsənilməli olan linqvistik vahidlər və nitq strukturları tələbələrə hazır şəkildə təqdim edilməməlidir. Kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq istiqamətində fəaliyyətə cəlb olunan tələbələr zəruri olan linqvistik vahidləri, lüğətlər, eləcə də müxtəlif orijinal mənbələrə müraciət etmək yolu ilə əldə edirlər. Bu da öz növbəsində tələbələrin kommunikasiya prosesinə fəal, nəticələrində bilavasitə maraqlı olan iştirakçıları qismində cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

Müasir dövrdə üstünlük kommunikativ-yönümlü təlimə verilir. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, heç bir metod və ya üsul təkmil deyil, metodların hər biri konkret təlim kontekstinə uyğun şəkildə istifadə edilməklə tədris prosesinin daha səmərəli şəkildə qurulması və daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsi üçün imkanlar yaradır. Müxtəlif təlim şəraitlərində eyni müvəffəqiyyətlə istifadə edilə bilən, universal bir metod mövcud deyil (6, s.17). Kommunikativ yanaşmanın üstünlüklərinə baxmayaraq, onu hər dərdə dərman kimi qəbul etmək heç də düzgün olmazdı (6, s.128).

Mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, bu gün populyarlığını itirməkdə olan, dillərin tədrisinə qrammatik yanaşmanın təzahürü olan qrammatik-tərcümə metodunda müsbət cəhətlərinin olduğu da qeyd edilməlidir. Dilin aspektlərinin hər hansı dilin öyrədib-öyrənilməsində əhəmiyyəti, rolu və yeri danılmazdır. Lakin, leksika, qrammatika və fonetikanın öyrədilməsinin özü-özlüyündə bir məqsəd kimi qoyulması heç də düzgün olmazdı. Təlim prosesində qrammatika və dilin digər aspektləri arasında, eyni zamanda dilin aspektləri, nitq bacarıqları və kompetensiyalar

arasında hər bir təlim kontekstinə uyğun olan şəkildə müvafiq balansın yaradılmasıdır. Dillərin tədrisi prosesində istifadə edilən yanaşma metodların və çatışmayan cəhətləri haqqında danışarkən, tədrisin qrammatika –yönümlü tərzdə müsbət təşkil edildiyi zaman tələbələrin daha “qüsursuz” vərdişlərə yiyələnməsi, törədilən səhvlərin sayının minimuma endirilməsi və nitqlərin qrammatik cəhətdən daha düzgün şəkildə təşkil edildiyi qeyd edilməlidir. Təlim prosesinin funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü şəkildə təşkil edildiyi zaman onların daha fəal, daha təşəbbüskar olduğu, lakin səhvlərin, xüsusilə də qrammatika səviyyəsində törədilən səhvlərin xeyli çox olduğu qeyd edilir.

İxtisas dili kimi tədris edilən ingilis dilinin tədrisi prosesini səmərəli şəkildə təşkil etmək üçün ilk mövcud təlim kontekstində məqsəd və prioritetlərin düzgün şəkildə müəyyənləşdirilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Təlim prosesində məqsədlər düzgün qoyulduğu halda, tədrisin məzmunu və istifadə ediləcək metod, üsul və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının müəyyənləşdirilməsi, prioritet məsələlərin qoyuluşu məsələsi də xeyli dərəcədə asanlaşır. Dil fakültələrində ingilis dilinin ixtisas dili kimi təlimi kontekstində məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirərkən, ilk növbədə mövcud realıqdan çıxış etmək vacibdir. Məlumdur ki, bu gün ölkəmizdə xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin tədrisinin məqsədlərini müəyyənləşdirərkən, şagird və tələbələrin hansı bilik, vərdiş, bacarıq və kompetensiyalara yiyələnməli olduqları, hansı linqvistik vahidlərdən, hansı nitq nümunələrindən istifadə etməklə kommunikasiya prosesini qurmaq və bu prosesdə iştirak edərək kommunikativ niyyətlərinə necə yiyələnməli amillər kimi götürülməlidir. Ali təhsil müəssisələrində ingilis dilini öyrənən tələbələrdən danışarkən burada əsas məqsəd kommunikativ bacarıqlara deyil, qrammatik bilikləri əldə etməklə kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılmasıdır. Məhz bu səbəbdən ixtisası dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi prosesini ənənəvi olaraq qrammatika-tərcümə metodunun prinsiplərinə əsaslanaraq qurulması qəbul edilməzdir. Günün tələblərinə, müasir tələblərə uyğun şəkildə tərtib edilən kurikulum və proqramlara qətiyyən uyğun olmayan, qrammatik-yönümlü şəkildə təşkil edilən tədrisin həyata keçirilməsi ilk baxımdan paradoksal

görünsə də, əslində heç də paradoksal kimi qəbul edilməməlidir. Məlumdur ki, məktəbimizin məzunlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən abituriyentlər ali məktəbə daxil olarkən digər fənlərdə olduğu kimi, xarici dildən, o cümlədən ingilis dilindən də test imtahanı verməlidirlər. Test imtahanı isə yalnız qrammatik biliklərin yoxlanılmasına yönəldiyindən orta təhsil müəssisələrində xarici dilin tədrisi prosesinin məhz bu istiqamətdə qurulması normal bir hal kimi qəbul edilməlidir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, əslində bu cür vəziyyət hal-hazırda dünyada geniş yayılmış və dillərin tədrisi sahəsində mövcud olan metodlardan ən məqbul və münasib olan, müasir dövrün tələblərinə əhəmiyyətli dərəcədə cavab verən kommunikativ yanaşmanın prinsiplərinə tamamilə ziddir və prinsip etibarilə, qəbul edilməzdir. Onu da təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ali təhsil müəssisələrində də, çox vaxt dilin təliminin bu istiqamətdə təşkil edildiyi hallar müşahidə edilir.

Metodistlərin və ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlərin fikrincə, kommunikativ yönümlü təlim dilin aspektləri olan qrammatika, leksika və fonetika sahəsində tələbələrə fəallaşdıraraq onlarda kommunikativ bacarıqların lazımı səviyyədə formalaşdırılması ilə bərabər, aşılmalı olan nitq materiallarının səmərəli fəal şəkildə mənimsənilməsinə xidmət edir. Kommunikativ təlimin üstünlüklərindən danışarkən, burada tələbələrin yaş və bilik səviyyələrindən asılı olmayaraq onlarda dil aspektləri, o cümlədən də qrammatikanın mənimsənilməsi və müvafiq vərdiş və bacarıqların, o cümlədən qrammatik vərdiş və bacarıqlarının formalaşdırılmasında daha yüksək səviyyədə baş verir və nəticə etibarilə xarici dili, o cümlədən ingilis dilini kommunikativ-yönümlü şəkildə öyrənən tələbələr daha yüksək nailiyyətləri əldə etməyə qadir olurlar (27: 477-478).

Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, kommunikativ-yönümlü tədrisin ilkin pillələrində tələbələr tərəfindən buraxılan həm dil, həm də nitq səhvlərinin, o cümlədən materialların istifadəsi zamanı törədilən səhvlərin miqdarı ənənəvi olan qrammatika-yönümlü təlim vasitəsilə dil öyrənən tələbələr ilə müqayisədə çoxluq təşkil edir. Kommunikativ yanaşmanın tətbiq edildiyi təlim kontekstində mənimsənilməsi prosesinin başlanğıc dövründə çoxsaylı səhvlər törədən tələbələrdə

dil duyma qabiliyyəti formalaşır və həmin tələbələr tərəfindən törədilən səhvlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalır. İngilis dilinin qrammatik yönümlü təlimi zamanı proqramda mənimsənilməsi nəzərdə tutulan linqvistik vahidlər, o cümlədən qrammatik strukturları müəllim tərəfindən tələbələrə hazır şəkildə və əksər hallarda deduktiv üsulla təqdim edilir. Ənənəvi olaraq, müəllim qrammatik materialları tələbələrin ana dilləri ilə müqayisəli şəkildə izah edir. Tərcümədən geniş şəkildə istifadə edilir. Əksər hallarda tədris edilən xarici dildən (ingilis dilindən) tələbələrin ana dili olan Azərbaycan dilinə, nadir hallarda isə ana dilindən ingilis dilinə tərcümələr edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbələr qaydaları öyrənməli, bəzən hətta əzbərləməli olur, mənimsənilməli olan qrammatik və intonasiya strukturlarının dəfələrlə təkrarlanma yolu ilə öyrənilməsinə üstünlük verilir.

Mənimsənilmiş və mənimsənilməli olan linqvistik strukturların cümlə və situasiyalarda istifadəsinə yönəldilmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsinə də xüsusi önəm verilir. Eyni zamanda, təəssüflə qeyd edilməlidir ki, yəni qrammatik-yönümlü tərzdə təşkil edilmiş təlim prosesi mənimsənilmiş linqvistik vahidlərin yaradıcı kommunikasiya prosesində qüsursuz, sərbəst və kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə istifadə edilməsini təmin edə bilmir. Mənimsənilmiş linqvistik strukturlardan yaradıcı kommunikasiya prosesində istifadə etmək bacarığının tələbələrdə formalaşdırılması dil fakültələrində çalışan mütəxəssislərin qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdəndir. Qrammatik-yönümlü təlim daha çox linqvistika sahəsində nəzəri biliklərin əldə edilməsi, proqramda verilən söz və söz birləşmələri, intonasiya və qrammatik strukturlar haqqında məlumatın əldə edilməsini üstün tutur, əldə edilmiş biliklərin praktikaya tərtib edilməsinə isə kifayət qədər diqqət verilmir. Diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdən biri linqvistik materialların əldə edilməsini üstün tutur, əldə edilmiş biliklərin praktikaya tərtib edilməsinə isə kifayət qədər diqqət verilmir. Diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdən biri linqvistik materialların istifadə edilməsi haqqında qaydaların mükəmməl şəkildə mənimsənilməsi və həmin materiallardan istifadə edərkən səhvlərin törədilməməsidir. Qrammatik yanaşma üzərində qurulan təlim nitqin leksik,

qrammatik və tələffüz cəhətdən qüsursuz olmasını prioritet hesab edir. Qrammatik-yönümlü tədris irəli sürülən məqsədə, yəni xarici dil materiallarının düzgün, qüsursuz şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılmasına nail olmaq istiqamətində qurulur. Tədris edilən dildə kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək bacarıqlarının aşılmasına kifayət qədər önəm verilmir. Tələbələrdə tədris edilən xarici dildə kommunikativ bacarıqların aşılmasını əsas məqsəd kimi irəli sürən kommunikativ-yönümlü təlim materiallarının kommunikasiya prosesində sərbəst, səlis, yaradıcı şəkildə istifadə edilməsini əsas meyar kimi qəbul edir. Qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq, kommunikativ-yönümlü təlim prosesi tələbələrdə linqvistik vahidlərin kommunikasiya prosesində kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq üçün sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması istiqamətində qurulur.

Dil fakültələrində xarici dillərin, xüsusilə də ixtisas dili olan ingilis dilinin tədrisi barəsində danışarkən, tələbələrdə kommunikativ bacarıqların deyil, daha çox kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasından getməlidir. Məlumdur ki, kommunikativ kompetensiyanı təşkil edən əsas komponentlər aşağıdakılardır: qrammatik və ya linqvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, sosiomədəni kompetensiya və strateji kompetensiya.

Dil fakültələrində qoyulan başlıca vəzifələrdən biri, tələbələrdə kommunikativ kompetensiyanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan və onun əsasını təşkil edən qrammatik kompetensiyanın formalaşdırılmasıdır. Beləliklə, tədqiqat işimizin diqqət mərkəzində duran əsas məsələ qrammatika və kommunikasiyanın əlaqələndirilmiş şəkildə, kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərinə riayət etməklə, tələbələrə aşılmasıdır. Dilin aspektlərinin, xüsusilə də öyrədib-öyrənilmənin xarici dillərin tədrisi metodikasının ən vacib problemlərindən olduğu danılmazdır. Qrammatikanın mənimsənilməsi hər hansı xarici dilin, o cümlədən ingilis dilinin öyrənilməsinin əsas şərtlərindəndir. Eyni zamanda onu da vurğulamaq lazımdır ki, dilin aspektlərinin, o cümlədən də xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qrammatik aspektin öyrədilməsi özü-özlüyündə bir məqsəd ola bilməz. Biz dilin aspektləri olan leksika, fonetika və qrammatikanı yeganə bir məqsədlə öyrənirik-dili kommunikasiya vasitəsi

kimi mənimsəmək üçün. Belə ki, qrammatikani mənimsəmək dilin strukturunu öyrənmək deməkdir. Kommunikasiyanı idarə edən qrammatik quruluşu bilmədən kommunikasiya prosesini düzgün və adekvat şəkildə qurmaq qeyri-mümkündür. Qrammatik strukturların kommunikasiya prosesindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, kommunikasiya prosesində mənimsənilməsi dilin funksional-yönümlü təlim prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və daha yüksək nailiyyətlərin əldə edilməsini təmin edən əsas şərtlərdəndir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlərin bəziləri özlərini məhz kommunikativ-yönümlü tədrisin tərəfdarları olduqları və tədrisdə kommunikativ prinsiplərini üstün tutduqlarını bəyan edərək, reallıqda qrammatik-yönümlü təlim prinsiplərinə riayət edirlər. Kommunikativ təlimin təşkil edilməsi və həyata keçirilməsinin kifayət qədər mürəkkəb bir məsələ olması müəyyən dərəcədə paradoksal olan vəziyyəti törədən əsas səbəblərdən biridir. Məsələni daha çox çətinləşdirən ən önəmli amillərdən biri burada aydın qiymətləndirmə meyarlarının olmamasıdır. Məlumdur ki, təlim prosesini düzgün şəkildə təşkil etməyə kömək edir. Qrammatik-yönümlü təlim qiymətləndirmə zamanı tələbələrin bilikləri olduqca aydın şəkildə, əksər hallarda testlər vasitəsilə yoxlanılır və bu zaman tələbələrin bilik səviyyələrinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi asanlıqla həyata keçirilir və tələbələrdə qrammatik biliklərin hansı səviyyədə olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, burada söhbət vərdiş və bacarıqların deyil, məhz tələbələrin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirməkdən gedir. Qiymətləndirmə problemi kifayət qədər mübahisəli olsa da, metodistlər və dil müəllimləri arasında testlərin tələbələrdə olan bilik səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün nə dərəcədə universal, yararlı və obyektiv olmasına dair fikir müxtəlifliyinə baxmayaraq, qrammatik-yönümlü təlim prosesinin ayrılmaz komponenti olan testləşmə sistemi müəllim və ən əsasən, tələbənin özündə mövcud bilik səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommunikativ təlimdə imkanların olmadığından, həm müəllim, həm də tələbələrdə

mənimsənilməli olan bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi üçün obyektiv meyarların mövcud olmaması və burada qiymətləndirmənin müəyyən dərəcədə təsadüfi xarakterə malik olduğu və pərakəndə şəkildə həyata keçirilməsi haqqında təəssürat yarana bilər. Xarici dilin təlimi prosesinin ən vacib komponentlərindən biri olan qiymətləndirmə düzgün, günün tələblərinə uyğun olan şəkildə aparılması bu prosesin pərakəndə şəkildə həyata keçirilməsi, tələbələrdə özünüqiymətləndirmə meyarları olmadığı halda dilin öyrənilməsinə marağın, motivasiyanın itirilməsi və nəticə etibarilə uğursuzluğa gətirib çıxara bilər. Göründüyü kimi, müasir dövrün tələblərinə əhəmiyyətli dərəcədə cavab verən, mövcud olan digər metod və yanaşmalarla müqayisədə mütərəqqi hesab edilən və həqiqətən də mütərəqqi ideya və fikirlərə arxalanan kommunikativ təlim əslində təkmil deyil. Kommunikativ təlimin çatışmayan cəhətlərindən ən önəmlisi burada aydın və dəqiq qiymətləndirmə meyarlarının olmamasıdır. Lakin axtarışda olan metodist alim və nəzəri fikir və ideyaları təcrübəyə tətbiq edən xarici dil müəllimləri mövcud vəziyyətdən çıxış yolu tapmağa çalışırlar və bu istiqamətdə araşdırmaları davam etdirirlər. Dilin və o cümlədən də linqvistik vahid və strukturların funksional-yönümlü, kommunikativ-yönümlü mənimsənilməsi yollarını tədqiq edərkən ilk növbədə yoxlanılması və qiymətləndirilməsi yolları və meyarlarını müəyyənləşdirmək lazımdır. Məsələn araşdıran tədqiqatçıların elmi-metodik əsərlərinin təhlili, aparılan təlim nəticəsində tələbələr tərəfindən mənimsənilmiş bilik və bacarıqların düzgün və adekvat şəkildə qiymətləndirilməsi tələbələrdə xarici dilin öyrənilməsinə motivasiyanın yaradılmasına təkan verən əsas amillər hesab edilə bilər. Aparılan müşahidələr belə bir fərziyyə irəli sürməyə imkan verir ki, kommunikativ yolla mənimsənilmiş bilik və bacarıqlar məhz bu yolla da, yəni kommunikativ yolla yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Tələbələr tərəfindən mənimsənilmiş linqvistik bilik və bacarıqların yoxlanılması da məhz bu istiqamətdə aparılmalıdır. Dil fakültələrində irəli sürülən əsas məqsədlərdən biri mənimsənilməsi nəzərdə tutulmuş linqvistik materialların yaradıcı, sərbəst kommunikasiya prosesində qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə edilməsi olduğu səbəbindən, tələbələrin onlarda müvafiq bacarıqların

hansı səviyyədə olması da məhz kommunikativ xarakterli tapşırıqların tələbələrə təqdim edilməsi yolu ilə baş verməlidir.

Dil fakültələrində kommunikativ-təlim prosesinin həyata keçirildiyi bütün pillələrdə tələbələrin əldə etdiyi bilik və yiyələndiyi vərdiş və bacarıqlarının yoxlanılması müntəzəm olaraq, sistemi şəkildə aparılmalı və onların qeydiyyatı aparılmalı, təlim kontekstinə uyğun olan şəkildə təhsil məkanında qəbul edilmiş meyarlar əsasında həyata keçirilməlidir. Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələri həvəsləndirmək və onlarda təlim prosesinin səmərəli və nəticə-yönümlü şəkildə qurulması haqqında əminlik yaratmaq üçün onları müntəzəm olaraq baş verən dəyişikliklər haqqında məlumatlandırmaq və əldə edilən nəticələri qruplarda müzakirə etməklə daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsi üçün zəmin yaratmış olur.

Linqvistik materialların yaradıcı kommunikasiya qüsursuz və adekvat şəkildə istifadə etmək bacarığının tələbələrə aşılamaq məqsədilə tələbələr tərəfindən onlara təqdim edilən kommunikativ xarakterli tapşırığın yazılı şəkildə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur. Tapşırıqların tam sərbəst, müstəqil şəkildə yerinə yetirilməsi tələbə-yönümlülük prinsipi üzərində qurulmuş təlim prosesinin mütləq tələblərindən biridir.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan və ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin və onlara ixtisas dilini, o cümlədən ixtisas dilinin aspektlərini tədris edən müəllimlərin qarşısında qoyulan əsas məqsəd tələbələrin linqvistik savada malik olan dil daşıyıcıları səviyyəsinə yaxın olan səviyyədə ixtisas dilinə yiyələnməsidir. Xarici dilin mənimsənilməsi prosesi intensiv və gərginlikdən azad olmalıdır. Başlıca vəzifə isə tələbələrə linqvistik qaydaları aşılamaqla bərabər, onlarda tədris edilən xarici dildən qüsursuz və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə kommunikasiya prosesində kommunikativ niyyətlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq qabiliyyətini və həmin qabiliyyətdən istifadə etmək yollarının tələbələrdə formalaşdırılmasına təkan verməlidir.

Qlobal dil olan ingilis dilini qrammatik-tərcümə metodu vasitəsilə öyrənən şəxslər qeyd edirlər ki, dilin öyrədilməsi və öyrənilməsi prosesi tələbələr üçün maraqsız, onların ehtiyac və tələbatlarına uyğun olmayan təlim materiallarının tədris edilən dildən ana dilinə tərcümə edilməsi, leksik vahidlərin təcrid edilmiş şəkildə əzbərlənməsi, sonsuz qrammatik qaydaların təkrarlanması formasında həyata keçirilirdi (6, s.98-99). Bununla bərabər ilk baxışdan maraqsız və son dərəcədə əhəmiyyətsiz görünən bu metod vasitəsilə dili öyrənən tələbələr onlarda ixtisas dili olan xarici dil sahəsində kifayət qədər bilik və bacarıqların olmasını və bu yolla mənimsənilmiş bilik və bacarıqların onlara dildən funksional-yönümlü şəkildə istifadə etməyə, dildə danışmağa, yazmağa, oxumağa və eşidib-anlamağa imkan verdiyini qeyd edirlər. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, xarici dilin bu yolla tədris edildiyi halda, ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrin dil daşıyıcılarına xas olmayan xarakterə malik olur. Dil fakültələrində ingilis dilini ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrdə kommunikativ bacarıqların lazımı səviyyədə inkişaf etdirilməsi üçün həmin şəxslərin dil daşıyıcıları ilə real kommunikasiya prosesinə interaktiv şəkildə qoşulmaları mütləqdir. Yalnız bu yolla təbii, danışq və dil daşıyıcılarına xas olan bacarıqlarına yiyələnmək mümkündür. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qrammatik-tərcümə metodu vasitəsilə əsas, təməl bacarıqlara yiyələnməklə, növbəti mərhələlərdə kommunikativ bacarıqlar inkişaf etdirilir və təkmilləşdirilir. Dilin və dilin mühüm aspektlərindən biri olan qrammatikanın və dilin olduqca vacib olan aspektləri olan leksika və fonetikanın tədrisində səmərəli nəticələrin əldə edilməsinin mümkün olduğu halda tədqiqatçılar ingilis dilini tədris edən müəllimlərinin qrammatik-yönümlü tədrisdən imtina edərək kommunikativ-yönümlü tədrisə üstünlük vermələrinin səbəbini araşdırarkən, kommunikativ təlimin əsasını təşkil edən kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərini üstün tutan metodistlər və müəllimlərin əksəriyyəti belə hesab edirlər ki, hər hansı xarici dilin, o cümlədən qlobal ünsiyyət dili olan ingilis dilinin tədrisinin əsas səbəbi kommunikativ bacarıqların dilöyrənənlərə aşılmasıdır. Əks təqdirdə linqvistik biliklərin mənimsənilməsi tamamilə mənasız və nəticəsiz bir prosesə çevrilmiş olur (6. s.77).

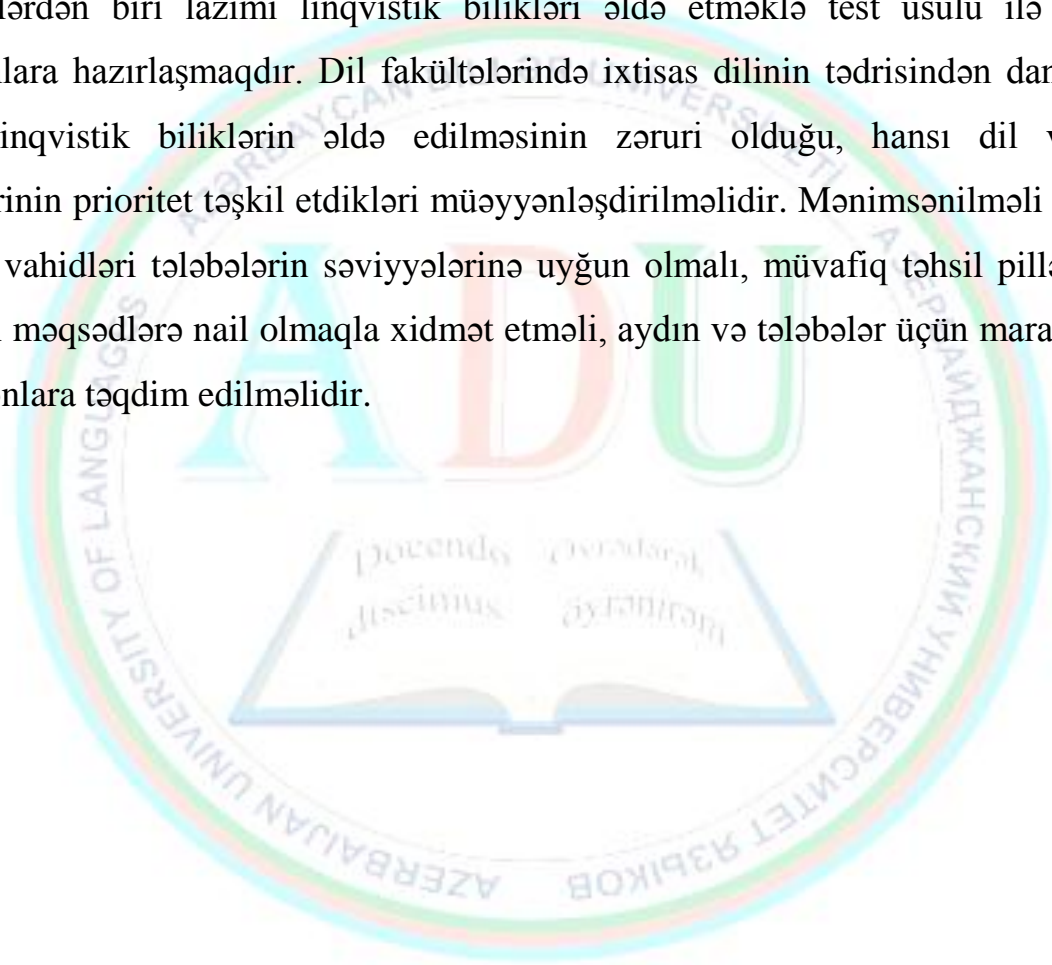
Bu fikirlə razılaşmaq olduqca çətinidir. Kommunikasiya prosesi həm şifahi, həm də yazılı formada baş verə bilər. Xarici dillərin, o cümlədən də dilin aspektlərinin tədrisinə qrammatik-yönümlü yanaşma tətbiq edilərkən, kommunikasiyaya yiyələnməyi əhəmiyyət verilmir və müvafiq olaraq, linqvistik materiallarının kommunikativ kontekstdən təcrid edilmiş şəkildə mənimsənilməsinə nəzərdə tutur. Real və eksprompt şəkildə baş verən kommunikasiya üçün imkan və şərait olmadığı halda kommunikativ kompetensiyanın tələbələrə formalaşdırılmasının xarici dil tədrisinin başlıca vəzifə kimi qoyulması nə dərəcədə məqsədəuyğun və qoyulan məqsədə nail olmaq nə dərəcədə realdır? İngilis dilinin kommunikasiya istifadə edilməsi üçün real mühitin və dil daşıyıcıları ilə birbaşa ünsiyyətə girmək imkanlarının olmadığı təlim kontekstində bu sualı cavablandırmağa cəhd edən dil sahəsində çalışan mütəxəssislərin bəziləri reallıqda mövcud olan şəraitdə qrammatik-yönümlü təlim prinsiplərinə üstünlüyün verilməsinə bəraət qazandırır və məhz qrammatik-tərcümə metodundan istifadə etməklə təlim prosesinin daha səmərəli şəkildə qurulması və müvafiq nəticələrin əldə edilməsinə xidmət edə bilər. Qrammatik-yönümlü təlim biliklərinin, o cümlədən dilin leksikası, qrammatikası və fonetikasi sahəsində biliklərin sistem şəklində mənimsənilməsinə xidmət edir. Lakin mənimsənilmiş bilikləri dillərin tədrisi poetikasına tətbiq etmək bacarıqlarının bu üsuldən istifadə etməklə inkişaf etdirilməsi qeyri-mümkündür. Tələbələrə kommunikasiya prosesinə cəlb etmək və onlarda motivasiyanı yaratmaq üçün onları kommunikativlik və tələbə-yönümlülük prinsipləri üzərində qurulmuş çalışma və tapşırıqların yerinə yetirilməsi istiqamətində yönəltmək lazımdır. Qrammatik-yönümlü təlimdə kommunikativ-xarakterli tapşırıqlardan bir vasitə kimi istifadə edilsə də, burada əsas məqsəd kommunikativ bacarıqların aşılması deyil, linqvistik materiallarının tələbələr tərəfindən mənimsənilməsidir.

Qeyd edilməlidir ki, bu gün vaxta qənaət etmək imkanı verən problemlərin həll etmə yolları, eləcə də mövcud metod və üsullar alqışlanır. Kommunikativ-yönümlü təlim prosesində mərhələli şəkildə təqdim edilən autentik mətnlər vasitəsilə tələbələr dil daşıyıcılarının mədəniyyəti ilə tanış olmaq imkanı əldə edirlər. Dil və

mədəniyyətin vəhdət təşkil etdiyini nəzərə alaraq, mədəniyyətlə tanışlıq müvafiq dilin daha yüksək səviyyədə mənimsənilməsini təmin edə bilən ən önəmli amillərdəndir. Bəzən hətta tələbələr üçün maraqlı olmayan, onların yaş səviyyələrini, ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almadan seçilmiş autentik mətnlərdə dil daşıyıcılarının mədəniyyəti ilə bağlı dəyərli məlumatları özündə ehtiva edir. Bu cür mətnlərin istifadə edilməsi ixtisas dilinin keyfiyyət baxımından daha yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə xidmət edir. İngilis dilinin, qrammatik-yönümlü yanaşma və kommunikativ-yönümlü yanaşma arasında müqayisə apararkən onu vurğulamaq lazımdır ki, müasir dövrün tələbələrinə cavab verən və dillərin tədrisində istiqamət kimi qəbul edilmiş kommunikativ-yönümlü təlimlə yanaşı qrammatik-yönümlü təlim də müəyyən dərəcədə öz aktuallığını saxlamaqdadır. Bunun səbəbi ali məktəblərə qəbul imtahanlarının test üsulu ilə keçirilməsi, bolonya prosesinə qoşulmuş ali məktəblərin özündə də ssesiya imtahanlarının test üsulu ilə təşkil edilməsindədir. Xaricdə təhsillərini davam etdirmək arzusunda olan şəxslər IELTS imtahanlarını verib tələb edilən balları qazanmaq üçün ingilis dilini kommunikativ-yönümlü üsullardan istifadə etməklə bərabər, qrammatik-yönümlü təlim vasitəsilə öyrənməli olurlar. Kommunikativ kompetensiyanın tələbələrə aşılması xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin tədrisində prioritet sahə elan edildiyinə və proqramlarda məhz kommunikativ yanaşmaya üstünlüyün verilməsinə baxmayaraq, kommunikativ təlim yuxarıda qeyd edilən imtahanların uğurla verilməsi və balları qazanmaq üçün tələb edilən düzgün və dəqiq dil vərdişləri və bacarıqları, eləcə də dil sahəsində biliklərin lazımı səviyyədə mənimsənilməsini təmin edə bilmir. Beləliklə də, ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisindən danışarkən müasir dövrdə tələbələrin maraq, tələbat və ehtiyaclarına əsaslanmaqla kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərinə riayət etməklə dil fakültələrində ingilis dilinin təlim prosesinin daha düzgün və səmərəli şəkildə təşkil edilməsini təmin etmək mümkündür. Kommunikativ təlim qlobal miqyasda əsas ünsiyyət dili kimi qəbul edilmiş ingilis dilini öyrənən tələbələrin maraqlarına daha uyğun olsa da, göründüyü kimi, bəzi hallarda, hətta bu gün qrammatik-yönümlü təlim üsullarına müraciət etmiş oluruq.

Metodist-alim və ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimlərin qarşısında duran başlıca vəzifə deyilənləri nəzərə almaqla konkret təlim kontekstində hər hansı yeganə bir metod deyil, tədrisin hər bir mərhələsində qoyulan məqsəd və vəzifələrdən, eləcə də tələbələrin maraq, tələbat və ehtiyaclarından asılı olaraq istifadə edilməsi daha səmərəli olan metod və üsulları müəyyənləşdirmək və onları uğurla həyata keçirməkdir.

İxtisası dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrin qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri lazımı linqvistik bilikləri əldə etməklə test üsulu ilə verilən imtahanlara hazırlaşmaqdır. Dil fakültələrində ixtisas dilinin tədrisindən danışarkən hansı linqvistik biliklərin əldə edilməsinin zəruri olduğu, hansı dil və nitq vahidlərinin prioritet təşkil etdikləri müəyyənləşdirilməlidir. Mənimənilməli olan dil və nitq vahidləri tələbələrin səviyyələrinə uyğun olmalı, müvafiq təhsil pillələrində qoyulan məqsədlərə nail olmaqla xidmət etməli, aydın və tələbələr üçün maraqlı olan tərzdə onlara təqdim edilməlidir.

II FƏSİL

İNGİLİS DİLİ FAKÜLTƏSİNDƏ TƏHSİL ALAN TƏLƏBƏLƏRƏ İXTİSAS DİLİ OLAN XARİCİ DİLİN TƏLƏBƏ-YÖNÜMLÜ TƏLİMİ METODİKASI

2.1. Dil fakültələrində ingilis dilinin tələbə-yönümlü təliminə təsir göstərən amillər

Hər hansı xarici dilin tədrisi sistemi tədrisin məqsəd və yaxud məqsədlərindən, həmçinin tədris prosesinin linqvistik və psixoloji cəhətdən əsaslandırılmasından asılı olaraq hazırlanır.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ixtisas dili olan ingilis dilinin tədrisində əsas məqsədlərdən biri tələbələrdə kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir.

Hər bir təlim kontekstində qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün tədris prosesi məqsədyönlü, sistemli və mərhələli şəkildə qurulmalıdır.

Təlim prosesi mərhələli şəkildə təşkil edilərsə, hər bir mərhələdə irəli sürülən məqsədlər, istifadə edilən təlim materialları, təlim üsulları müəyyənləşdirilməlidir. Eyni zamanda hər bir mərhələyə uyğun olan səmərəli çalışmalar sistemi işlənilməlidir. İngilis dilinin ixtisas dili kimi tədris edildiyi kontekstdə istifadə edilən və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsini təmin edə bilən çalışma və tapşırıqlar kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərinə riayət etməklə tərtib edilməlidir.

Tələbə-yönümlülük prinsipi bütövlükdə ingilis dilinin ixtisas dili kimi tədrisi prosesinin və ayrı-ayrı dərslərin tələbələrin dilöyrənmə prosesinə fəal təşəbbüskar iştirakçı qismində cəlb edilməsini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Tələbələrin şüurlu, fəal şəkildə təlim prosesinə cəlb edilməsi onlarda dilin öyrənilməsinə motivasiya səviyyəsinin artırılmasına xidmət edir.

Dil fakültələrində təhsil alan tələbələrdə ixtisas dilinin tədrisi prosesində müstəqil və təşəbbüskar iştirakçı qismində çıxış etməklə kommunikasiya prosesində fikir və ideyalarını, mövqe və münasibətlərini linqvistik cəhətdən qüsursuz, sərbəst

və yaradıcı, ən önəmlisi kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyaya uyğun olan şəkildə bildirməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq bacarıqlarının formalaşdırılması pedaqoji kadrların hazırlanmasında ən önəmli məqsədlərdəndir. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olan xarici dil müəllimlərinin hazırlanmasında əsas məqsəd tələbələrə kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması və onların dilöyrənmə strategiyaları ilə silahlandırılmasıdır.

Kommunikativ dil təliminin yaranması bütün dünyada dil təlimi təcrübəsinə çox böyük təsir göstərmişdir. 1970-ci ildə qaldırılan kommunikativ təlimin metodologiyası ilə bağlı irəli sürülən məsələlər bu gün də aktualdır. Buna baxmayaraq müəllimlik peşəsinə yeni gələn müəllimlər bu məsələlərin çoxundan xəbərdar deyil.

Çox güman ki, dil müəllimlərinin böyük əksəriyyəti dərs zamanı hansı metodologiyadan istifadə etmələri soruşulduqda “kommunikativ” deyər cavab verəcəklər, lakin kommunikativ metod dedikdə nə başa düşdüklerini soruşsaq onların verdikləri izahlar müxtəlif olacaqdır. Bəziləri üçün bu danışığın öyrədilməsi, dərs zamanı qrammatikaya üstünlüyün verilməməsi və ya dərsi müzakirələr əsasında qurmaq deməkdir. Kommunikativ dil təlimi dil öyrədilməsinin məqsədləri ilə əlaqədar olan prinsiplər toplusu kimi başa düşülə bilər: öyrənməni necə öyrənir, öyrənməni daha effektiv edən dərs fəaliyyətləri və ya çalışmalar və ən nəhayət öyrənmənin və müəllimin sinifdə rolları.

Kommunikativ dil təlimi məqsəd kimi öz qarşısına kommunikativ kompetensiyanın tədrisini qoyur. Kommunikativ kompetensiyanın izahı qrammatik kompetensiyanın mənasının izahı ilə daha yaxşı başa düşülə bilər. Qrammatik kompetensiya bizim müəyyən dildə cümlələr qura bilməyimiz üçün istifadə etdiyimiz biliklərə istinad edir. Bu həmçinin bizim cümlələr qrupu qura bilmək bacarığımıza əsaslanır. Qrammatik kompetensiya bir çox qrammatika kitablarının əsasını təşkil edir. Bu kitablar bu səhifədə qrammatik qaydaları, digər səhifədə onların tətbiqi üçün çalışmalarını əks etdirirlər. Lakin dildə mükəmməl danışa bilmək üçün tək qrammatik qaydaları bilmək kifayət etmir. Biz bu dildə cümlə qurmağın qaydalarını mükəmməl səviyyədə bilsək də, bu o demək deyil ki, biz həmişə dildən ünsiyyət üçün

istifadədə uğurlu ola bilərik. Məhz bu zaman kommunikativ kompetensiya anlayışı meydana gəlir. Kommunikativ kompetensiya dilin bu aspektlərini əhatə edir:

1. Dili müxtəlif məqsədlərə və funksiyalara görə istifadə etməyi bilmək;
2. İştirakçılardan asılı olaraq dildən istifadəni müxtəlifləşdirməyi bilmək (nə zaman formal və ya qeyri-formal nitqdən istifadə edilməlidir və s.);
3. Müxtəlif mətn növlərindən istifadə etməyi bilmək (müsahibə, söhbət, məruzə, hekayə);
4. Dil biliklərindəki limitlərdən asılı olmayaraq ünsiyyəti və ya söhbəti qoruyub davam etdirə bilmək (müxtəlif kommunikasiya strategiyalarından etməklə).

İkinci dili öyrənmə prosesi barədə anlayış son 30 ildə dəyişmişdir və kommunikativ dil təlimi bu dəyişikliklərə əsas səbəbkardır. Əvvəllər dil öyrənilməsi əsasən qrammatik kompetensiyanın mükəmməlləşdirilməsi əsasında qurulurdu. Dil öyrənilməsi mexaniki vərdiş yaradılmasına əsaslanırdı. Yaxşı dil vərdişləri şagirdlərin səhvlər etməsi yox, düzgün cümlələr qurması nəticəsində yaranır. Dialoqları yadda saxlamaq və ya məşqlər etməklə səhvlərin sayı azalırdı. Dil öyrənmə prosesi müəllimin nəzarətində idi. Son illərdə dil öyrənilməsinə müxtəlif perspektivdən baxılır:

1. dil öyrənən və dil istifadəçiləri arasında qarşılıqlı ünsiyyət;
2. dil vasitəsilə mənalı və məqsədyönlü ünsiyyət yaratmaq;
3. eşitdiyi dilə fikir vermək və öz kommunikativ kompetensiyasını yeni formalarla inkişaf etdirmək;
4. müxtəlif ifadə vasitələrindən istifadə etmək.

Kommunikativ dil təlimində yeni dərs fəaliyyətlərinin yaranması sinifdə müəllimin və şagirdin rollarında da dəyişikliklərə səbəb oldu. Artıq tədrisdə öyrənməyə individualist yox, əməkdaşlıq yanaşmasının təsiri şagirdləri məcbur edirdi ki, onlar da dərs prosesində aktiv iştirak etsinlər. Şagirdlər artıq öz sinif yoldaşlarına çox rahatlıqla qulaq asır və dərs zamanı müəllimə bir model kimi baxmaq fəlsəfəsi geridə qalırdı. Artıq onlar dil öyrənmə prosesində başlıca məsuliyyətli şəxs oldular. Müəllimlər də öz növbələrində inkişafa təkan verən və nəzarətçi roluna sahibləndilər.

Dil kursunu planlaşdırarkən müxtəlif səviyyələrdə hansı lüğət və qrammatik qaydaların keçilməsi, hansı bacarıqların və hansı ardıcılıqla öyrədilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul edilməlidir. Bütün bu qərarların nəticəsi özünü sillabusda-tədris planında göstərir. Dil təlimi son 50 ildə sillabusların dizaynı və metodologiya ilə bağlı bir çox fikir dəyişikliklərinin şahidi olmuşdur və kommunikativ dil təlimi metodologiya və sillabus dizaynına olan yanaşmaları yenidən nəzərdən keçirməyi təklif etmişdir. Dil təlimində son 50 ildə olan trendləri 3 qrupa bölmək olar:

- 1.ənənəvi yanaşma (1960-cı ilədək)
- 2.klassik kommunikativ dil tədrisi (1970-ci ildən 1990-cı ilə qədər)
- 3.indiki kommunikativ dil tədrisi (1990-cı illərin sonundan indiki dövrə qədər)

Ənənəvi yanaşma dil tədrisində dil bacarıqlarının əsas bazası kimi qrammatik kompetensiyaya daha çox əhəmiyyət verirdi. Qrammatikanın öyrədilməsinə olan yanaşma deduktiv idi: şagirdlərə qrammatik qaydalar təqdim olunurdu və daha sonra onlara fürsət verilirdi ki, onları tətbiq etsinlər. İnduktiv yanaşmada isə şagirdlərə qrammatik qaydaları özündə əks etdirən nümunələr təqdim olunurdu və onlardan qrammatik qaydanı özlərinin tapıb müəyyənləşdirmələri tələb olunurdu. Beləliklə sadə dil tapşırıqları vasitəsilə 4 dil bacarığı-danışma, eşidib-anlama, yazı və oxu bacarıqları inkişaf etdirilirdi.

Dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün istifadə olunan texnikalara dialoqların yadda saxlanması, sual-cavab təcrübəsi, əvəzetmə çalışmaları və müxtəlif növ yazı və danışq çalışmaları aid edilə bilər. Düzgün tələffüz və mükəmməl qrammatik biliklərə yiyələnmək məsələsi hələ dil tədrisinin ilkin mərhələlərində irəli çəkilirdi, çünki belə hesab olunurdu ki, əgər şagirdlər səhv edirlərsə bu səhvlər öyrənənin nitqində daimi olaraq qala bilər. Bu fikirdə olan metodistlərin sırasına audiolinqvistləri və Böyük Britaniyadakı Struktural-Situasiyalı yanaşmanın tərəfdarlarını da aid etmək olar. Həmin dövrdə tədris proqramı söz siyahısı, qrammatik qaydalar siyahısını əhatə edirdi və bu dil səviyyəsinə uyğun bölüşdürülürdü. Tipik audiolinqual dərstdə aşağıdakı hallar müşahidə oluna bilərdi:

1. Tələbələr əvvəlcə ya müəllim tərəfindən oxunan, ya da disk və ya kasetdə səslənən dərslərin əsas məzmununu əhatə edən dialoqu dinləyirlər. Onlar hər sətiri individual şəkildə və ya xarla təkrarlayırlar. Müəllim tələffüzə, intonasiyaya və dilin səlisliyinə fikir verir. Tələffüzdə yaranan və ya qrammatik səhvlər dərhal düzəldilir. Dialoq hissə-hissə, sətir-sətir əzbərlənir. Əgər lazım gələrsə bir sətir müxtəlif hissələrə də bölünə bilər. Sonra dialoq möhkəm səslə xarla deyilir, sinfin yarısı dialoqda bir nəfərin, digər hissəsi isə digər şəxsin dediklərini söyləyir.
2. Dialoq bir neçə sözlərin və ya cümlənin dəyişməsi ilə şagirdlərin maraqlarına və ya situasiyaya uyğunlaşdırılır. Bu şagirdlər tərəfindən həyata keçirilir.
3. Dialoqdan açar hissələr seçilir və nümunə kimi istifadə olunur. Bu nümunə seçmələr əvvəl xarla daha sonra individual olaraq səslənmələr tətbiq olunur. Bu zaman müxtəlif qrammatik qaydalar izah oluna bilər, lakin buna çox az zaman ayrılmalıdır.
4. Tələbələr kitablarına istinad edirlər və təqdim olunan dialoqa əsasən oxu, yazı çalışmaları işləyirlər və lüğətlərini genişləndirirlər.
5. Dialoqdan sonrakı dil fəaliyyəti, çalışmalar dil laboratoriyasında da həyata keçirilə bilər və bu zaman digər dialoqlar və çalışmalardan da istifadə oluna bilər.

Situativ yanaşmaya əsaslanan dərslərdə 3 mərhələli ardıcılıq müşahidə olunur. Bu PPP dövrü-Presentation. Practise, Production kimi də bilinir: Təqdimat, tətbiq, mənimsəmə.

Təqdimat-yeni qrammatik qayda təqdim olunur. Bu çox vaxt qısa mətnlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Müəllim yeni qrammatik strukturu izah edir və şagirdlərin onu anlama səviyyəsini yoxlayır.

Tətbiq –tələbələr nəzarət olunan məzmununda əvəzetmə çalışmaları və nümunələr vasitəsilə təqdim olunan strukturdan istifadə edir.

Mənimsəmə: Tələbələr yeni qaydadan istifadədə səlislik yaratmaq üçün müxtəlif məzmunlardan istifadə edərək bu qaydanı tətbiq edirlər. Bu zaman onlar çox vaxt öz informasiyalarından və ya özlərinin formalaşdırdığı məzmundan istifadə edirlər.

PPP dərslərinin quruluşu dil təlimi materiallarında çox geniş şəkildə istifadə olunub və hal-hazırda da istifadə olunmaqdadır. Bir çox danışıq və ya qrammatika əsaslı dərslər giriş hissəsi ilə başlayır. Bu hissədə yeni tədris materialı təqdim olunur, bu və ya digər yolla nümayiş olunur. Müxtəlif məzmunlarda yeni tədris materialını əhatə edən nümunələr verilir. Daha sonra şagirdlərin bu qaydanı, yeni tədris materialını müəllim tərəfindən təqdim olunan məzmununda tətbiq etdiyi ikinci mərhələ başlayır. Üçüncü mərhələ sərbəst tətbiq mərhələsidir. Bu mərhələdə şagirdlər sərbəst məzmununda, rollu oyunlarda və ya real ünsiyyət yolu ilə qaydanı mənimsəyirlər. PPP dərslərinin forması son illərdə çox tənqid olunur.

PPP yanaşmasını dəstəkləyən nəzəriyyə artıq etibardan düşmüşdür. Xüsusi bir forma üzərində köklənmənin öyrənməyə və avtomatlaşmağa aparması (tələbələr onlara hansı yolla necə öyrədilsə, o yolla da öyrənəcəklər) inancını artıq linqvistik və psixologiyada etibarsız sayılır. Kommunikativ dil tədrisi nəzəriyyəsinin təsiri altında PPP kimi qrammatika əsaslı metodologiyalar öz yerlərini funksional və bacarıqlara əsaslanan tədrisə vermişlər. Eyni zamanda düzgün dili yoxlayan çalışmalar da öz yerini səlis dil çalışmalarına vermişlər. Bu cür çalışmalar interaktiv kiçik qruplarda həyata keçirilir. Bütün bunlar “Birinci səlislikdir” pedaqogikasının yaranmasına səbəb oldu (Brumfit-1984). Artıq şagirdlərin qrammatik çalışmalara olan ehtiyacı qrammatik tədris programındakı siyahıya əsasən deyil, onlar səlisliklə bağlı tapşırıqları necə yerinə yetirmələrinə əsasən müəyyənləşdirilirdi. Bu inkişaf prosesini 2 mərhələyə bölə bilərik: klassik kommunikativ dil təlimi və müasir, indiki kommunikativ dil təlimi.

Kommunikativ dil tədrisinin mənşəyi 60-cı illərdə Britaniyada dil tədrisi ənənələrində edilən dəyişikliklərdə müşahidə oluna bilər. O zamana qədər Britaniyada ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisində situativ yanaşmadan istifadə

olunurdu. Situativ dil təlimində dilin əsas strukturları situasiya -əsaslı fəaliyyət üsulu ilə tədris edilirdi.

Britaniya dilçiləri dilin başqa cəhətlərini də vurğulayaraq dilin funksional və kommunikativ potensialını ortaya çıxararaq yanaşma irəli sürmüşlər. Onlar dilin tədrisində baza strukturlarının situasiya əsasında öyrənilməsindən daha çox kommunikativ təcrübəyə diqqətin cəlb olunması ehtiyacını görə bilmişdilər.

Xarici dilin tədrisində müxtəlif yanaşmaların yaranmasına təkan verən qüvvələrdən biri də Avropada təhsil reallıqlarının dəyişməsi oldu. Avropa ölkələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı ilə yetkin insanlara Avropanın ümumi maketi və Avropa Şurasının dilini öyrətmək ehtiyacı yarandı. Təhsil Avropa Şurasının əsas fəaliyyət sahəsi idi. Həmin dövrdə dil tədrisində alternativ metodların inkişaf etdirilməsi əsas məqsədlərdən birinə çevrilmişdi.

1971-ci ildə bir qrup ekspert dil kurslarını hissə-kredit sistemi ilə inkişaf etdirməyin mümkünlüyünü araşdırmağa başladılar. Bu elə bir sistem idi ki, burada dil öyrənmək üçün verilən tapşırıqlar öyrənənin ehtiyaclarına uyğun olaraq hissələrə bölünürdü və bunlar sistemlik olaraq digər hissələrlə uyğunlaşırdı (2. van Ek və Aleksandr 1980). Onlar dil tədrisində kommunikativ dil proqramlarının yaranmasına xidmət göstərə bilən dilin funksional və ya kommunikativ təsnifatını verən Britaniya dilçisi Uilkinsin araşdırmalarından istifadə etmişdilər. Uilkins dil öyrənənin anlamalı və ifadə etməli olduğu kommunikativ mənanı analiz etmişdi. Dil tədrisinin özəyini ənənəvi qrammatika və lüğət tərkibi ilə təsvir etməkdənsə Uilkins dilin kommunikativ ifadəsinin arxasında gizlənən mənalar sistemini göstərməyə cəhd etmişdi.

Beləliklə, Avropa Şurasının işinin, Uilkinsin, Uidosonun, Kandlinin, Kristofer Bramfitin, Keis Consonun və digər Britaniya dilçilərinin araşdırmaları nəticəsində dil tədrisinə kommunikativ və ya funksional yanaşma tətbiq olundu. Bu ideyaların tez-tez dil kitabı müəllifləri tərəfindən istifadə olunması kommunikativ dil tədrisi və ya kommunikativ yanaşmanın beynəlxalq səviyyədə yayılmasına səbəb oldu. Hal-hazırda həm Amerika, həm də Britaniyada dil müdafiəçiləri kommunikativ dil

tədrisini metoddan çox bir yanaşma kimi qəbul edir və bu yanaşma kommunikativ kompetensiyanın, həmçinin dilin və ünsiyyətin qarşılıqlı asılılığını təmin etmək üçün 4 əsas dil bacarığının öyrənilməsinə dil tədrisinin əsas məqsədi hesab edir.

Kommunikativ yanaşma o zaman uğurlu alınır ki, müəllim şagirdi başa düşsün. Amma əgər müəllim şagirdlə eyni bölgədəndirsə müəllim şagirdin ana dilinin təsiri nəticəsində etdiyi səhvləri də asanlıqla müəyyənləşdirə biləcək. Öyrənilən dilin təbii daşıyıcıları hələ də onları anlamaqda çətinlik çəkə bilər. Bu müşahidələr kommunikativ yanaşmanın adaptasiyası ilə bağlı yeni fikirlərin formalaşmasına təkan verə bilər. Mənimşənilmiş kommunikativ yanaşma elə şəkildə olmalıdır ki, orada müəllim hədəfdə olan dilin təbii daşıyıcılarının anlayacağı səviyyədə şagirdlərini anlasın və ona uyğun da fəaliyyət göstərsin.

Kommunikativ dil tədrisində tədris proqramının təibətinin öyrənilməsi əsas məsələ olmuşdur. İlk tədris proqramı modeli Uilkins tərəfindən 1976-cı ildə təklif olunmuşdur. Bu məfhumu tədris proqramı semantik-qrammatik kateqoriyaları və dil öyrənənlərin ifadə etməli olduqları kommunikativ funksiyanın kateqoriyalarının təfsilatını verirdi. Avropa Şurası bu proqrama Avropadakı yetkin insanlara keçirilən dil kurslarının məqsədlərini, dil öyrənənlərin xarici dildən istifadə edə biləcəkləri situasiyaların siyahısını (səyahət zamanı, biznes zamanı), onların danışa biləcəkləri mövzuları (tanışlıq, təhsil, alış-veriş), dildən istifadə etmək səbəblərini (nəyisə təsvir etmək, məlumat soruşmaq, razılıq, narazılıq bildirmək), ehtiyacları olacaq lüğət tərkibi və qrammatikanı əlavə etməklə onu genişləndirdi (3). Nəticə Threshold Level English (van Ek və Ameksandr-1980) adı ilə çap olundu və bu xarici dildə müəyyən kommunikativ səriştəyə sahib olmaq üçün nələrə ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirmək üçün edilən bir cəhd oldu.

1970-ci ildə ənənəvi dil təliminə reaksiyalar başladı və artıq bütün dünyada Audiolinqualizm və Situativ dil təlimi kimi köhnə metodlar dəbdən düşməyə başladı. Artıq qrammatikanın dil təlimi və öyrənilməsində mərkəz nöqtəsi olması şübhə altında idi. Bu sahədə yeni mübahisə yaranmışdı: dil bacarığı qrammatik səriştədən daha çoxunu əhatə etməlidir. Qrammatik cəhətdən düzgün cümlələr qurmaq üçün

qrammatik kompetensiyanın olması vacib idisə də, əsas diqqət müxtəlif ünsiyyət məqsədləridir. Məsələn, istəklərini bildirmək, məsləhət vermək, təklif irəli sürmək, arzularını və ehtiyaclarını təsvir etmək zamanı qrammatika ilə yanaşı, dilin digər aspektlərindən də uyğun olaraq istifadə edilmişdir.

Yeni kommunikativ yanaşma tədris proqramının dəyişiklik etməklə yanaşı, tədris prosesində də dəyişiklik etmək üçün təklif irəli sürdü.

Mübahisə olunurdu ki, dil öyrənənlər onu ünsiyyət prosesi zamanı öyrənirlər və öyrənən üçün mənalı olan ünsiyyət öyrənmə üçün daha yaxşı şərait yaradır, nəinki qrammatika əsaslı yanaşma.

Bu dövr üçün kommunikativ dil tədrisi metodologiyasının prinsiplərini belə ümumiləşdirmək mümkündür:

- Real ünsiyyəti dil öyrənmənin əsas diqqət mərkəzinə gətirmək,
- Öyrənənlərə bildiklərini təcrübədən keçirmək və sınaq üçün şərait yaratmaq,
- Öyrənənlərin əldə edə biləcəkləri səhvlərə qarşı tolerant olmaq, çünki bu səhvlər onu göstərir ki, öyrənən artıq öz kommunikativ səriştəsini qurmaq üzrədir,
- Öyrənənlərə həm səliss, həm də düzgün danışmaq üçün şərait yaratmaq,
- 4 müxtəlif bacarığı-oxu, yazı, eşidib-anlama, dinləmə bacarıqlarını bir-biri ilə əlaqələndirmək-çünki bu bacarıqlar real həyatda birliklə mövcuddurlar.
- Öyrənənlərə qrammatik qaydaları özlərinin kəşf etmələrinə şərait yaratmaq.

Auditoriyada bu prinsipləri təqdim etmək üçün yeni sinif texnikası, yeni fəaliyyət növləri vasitələrə ehtiyac yarandı, çünki artıq sinifdə müəllimlər və şagirdlər üçün yeni rollar müəyyənləşirdi. Təkrarlama və yadda saxlama tələb edən çalışmalardan istifadə etməkdənsə artıq mənanı formalaşdırmaq və mənalı qarşılıqlı əlaqə qurmaq tələb edən çalışmalara ehtiyac yaranmışdı.

1990-cı ildən bəri kommunikativ yanaşma çox geniş şəkildə tətbiq olunmağa başladı.

Xarici dilin öyrənilməsində əsas prinsiplər kimi kommunikativ kompetensiyanın götürülməsi, kommunikativ tədris proqramının və metodologiyanın yaradılması ikinci dilin öyrənilməsi prosesinin inkişafını göstərir.

Hal-hazırkı kommunikatıv dil təlimi nəzəriyyəsi və praktikasını bir neçə təhsil paradıqmaları və ənənələrini ortaya çıxarır. Bu gün kommunikatıv dil tədrisi ümumi şəkildə razılaşıdırılmış prinsiplərdən istifadə edir, bu prinsiplər müxtəlif yollarla tətbiq oluna bilər və bu təsis olunan mövzudan, öyrənənlərin yaşından, onların dil səviyyəsindən və s. dən asılıdır.

1. İkinci dil öyrənmə tələbələr qarşılıqlı əlaqə və mənalı ünsiyyətlə məşğul olduqlarında baş tutur.
2. Effektiv dərş otağı tapşırıqları və məşğələləri tələbələrə mənanı müzakirə etmək, dil resurslarını genişləndirmək, dilin necə istifadə edildiyinə nəzər yetirmək və mənalı qarşılıqlı mübadilədə iştirak etmək üçün şərait yaradır.
3. Mənalı ünsiyyət tələbələrin müvafiq, məqsədyönlü, maraqlı və məşğul edici kontekstdə işləməsindən nəticələnir.
4. Ünsiyyət bir sıra dil texnika vasitələrinin işlədilməsinə çağırən holistik prosesdir.
5. Dil öyrənilməsi yaradıcı və ya dil istifadəsi və quruluşunun əsas qanunlarının kəşfyönlü öyrənmə fəaliyyətlər, həmçinin dil analizi və əksətdirmədən ibarət olan fəaliyyətlərin hər ikisi vasitəsilə baş tutur.
6. Dilin öyrənilməsi dilin yaradıcı istifadəsi, yoxlama və xəta daxil olan daimi prosesdir. Baxmayaraq ki, xətlər öyrənilmənin adi məhsuludur, öyrənilmənin başlıca məqsədi yeni dildən diqqətli və səs isifadə edə bilməkdir.
7. Öyrəncilər dil öyrənməsinə öz yollarını qurur, müxtəlif dərəcələrdə inkişaf edir və dilin müxtəlif ehtiyac və motivasiyalarına sahibdirlər.
8. Müvəffəqiyyətli mənimsəmə effektiv mənimsəmə və ünsiyyət strategiyalarının istifadəsindən ibarətdir.
9. Dil dərş otağında müəllimin rolu vasitəçidir, hansı ki, dil öyrənməsinə yardımçı dərş otağı atmosferi yaradır və tələbələr üçün dil istifadəsi və məşğələsinə şans yaradır və dilin istifadəsi və öyrənməsinə müəyyənləşdirir.
10. Dərş otağı öyrəncilərin iştirak və bölüşmə vasitəsilə öyrəndikləri yerdir.

Metodologiyaya müasir yanaşmalar kommunikativ dil tədrisinə əvvəlki ənənələri çəkir və ənənəvi yanaşmalardan yararlanmağa davam edir. Buna görə dərs otağı fəaliyyətləri aşağıdakı tipik xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Onlar tələbələrin ünsiyyət əminliyini qrammatik tərəqqini ünsiyyət bacarığına bağlamaqla inkişaf etdirmək istəyirlər. Qrammatika ayrılıqda deyil, kommunikativ çalışmalar zamanı nəzərə çarpır, ona görə də xüsusi qrammatik elementlərə ehtiyac duyur. Tələbələr bir tapşırıq yerinə yetirə bilirlər və öz işlərinin linqvistik xarakteristikasına istinad edə bilirlər.

- Onlar problem həlli, informasiya mübadiləsi və rollu oyunlar vasitəsi ilə ünsiyyətə, qarşılıqlı əlaqəyə, mənanın razılaşmasına ehtiyac yaradırlar.
- Onlar tələbələrin həyatları və maraqları ilə birbaşa əlaqəli olan məzmunundan istifadə edirlər.
- Onlar tələbələrə imkan yaradırlar ki, öyrəndiklərini öz həyatlarında da tətbiq etsinlər və individuallaşdırılmış öyrənmə təşkil edə bilsinlər.
- Təlim materialları çox zaman original materiallar olur və bunlar da çox böyük maraq yarada və müxtəlif dil modelləri yaratmaqda kömək olur.

Metodologiyaya müasir yanaşmalar kommunikativ dil tədrisinə əvvəlki ənənələri çəkir və ənənəvi yanaşmalardan yararlanmağa davam edir. Buna görə dərs otağı fəaliyyətləri aşağıdakı tipik xüsusiyyətlərə malikdirlər....

Onlar tələbələrin ünsiyyət əminliyini qrammatik tərəqqini ünsiyyət bacarığına bağlamaqla inkişaf etdirmək istəyirlər. Qrammatika ayrılıqda deyil, kommunikativ çalışmalar zamanı nəzərə çarpır. Ona görə də xüsusi qrammatik elementlərinə ehtiyac olur. Tələbələr bir tapşırıq yerinə yetirə bilirlər və öz işlərinin linqvistik xarakteristikasına istinad edə bilirlər.

- Onlar problem həlli, informasiya mübadiləsi və rollu oyunlar vasitəsi ilə ünsiyyətə, qarşılıqlı əlaqəyə, mənanın razılaşdırılmasına ehtiyac yaradırlar.
- Onlar tələbələrin həyatları və maraqları ilə birbaşa əlaqəli olan məzmunundan istifadə edirlər.

- Onlar tələbələrinə imkan yaradırlar ki, öyrəndiklərini öz həyatlarında da tətbiq etsinlər və individuallaşdırılmış öyrənmə təşkil edə bilsinlər.
- Təlim materialları çox zaman original materiallar olur və bunlar da çox böyük maraq yarada və müxtəlif dil modelləri yaratmaqda kömək olur.

Kommunikativ dil təliminin əsasını təşkil edən prinsiplərdən biri olan tələbə-yönümlülük prinsipinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Öyrənənin ətrafdan aldığı xarici stimuldan çox öyrənənin öz roluna daha çox diqqət yetirmək. Beləliklə, diqqət mərkəzi müəllimdən tələbəyə doğru dəyişir. Bu dəyişmə müəllimyönümlü tədrisdən tələbəyönümlü təhsilə keçid kimi bilinir.
2. Öyrənənin öyrəndiklərindən çox öyrənmə prosesinə daha çox diqqət verilməsi. Bu dəyişiklik nəticəyönümlü təhsildən prosesyönümlü təhsilə keçid kimi tanınır.
3. Ayrı individual kimi tələbələrə deyil, öyrənmənin sosial təbiətinə daha çox diqqət ayırmaq.
4. Öyrənənlər arasındakı müxtəlifliyə daha çox diqqət yetirmək və bu müxtəlifliyi öyrənməyə əngəl kimi deyil, səmərəli, effektiv bir vasitə kimi görüb dəyərləndirmək. Bu dəyişiklik individual müxtəlifliklərin öyrənilməsi kimi bilinir.
5. Tədqiqat və nəzəriyyə formalaşdırılmasında əsas diqqəti sinifləri öyrənməyə, tədqiq etməyə və orada baş verənləri dəyərləndirməyə gələnlərin fikirlərinə deyil, sinifdaxili fikirlərə vermək. Bu keçid iştirakçıların daxili görüşlərini və hər məzmunun özünəməxsusluğunu vurğulayan keyfiyyət tədqiqatı kimi bilinən innovasiya ilə bağlıdır.
6. Məzmunun belə vurğulanması ilə birgə bütöv öyrənməni təbliğ etmək üçün məktəbi dünya ilə əlaqələndirmək ideyası yaranır.
7. Tələbələrə öyrənmənin məqsədini anlamaqda və öz məqsədlərini formalaşdırmaqda kömək etmək.

8. Hissədən bütövə deyil, bütövdən hissələrə öyrətmə yanaşması. Bu bütöv mənalı bir mətndən başlamaq və daha sonra şagirdlərə mətnin hissələrinin təhlilində kömək etmək, məsələn, sözlərin seçimi və mətnin təşkilati quruluşu.
9. Çalışmalardan və əzbər öyrənmədən çox mənanın əhəmiyyətini vurğulamaq.
10. Öyrənməni tələbələrə imtahana hazırlamaqdan çox bütün ömür boyu davam edən bir proses kimi görmək.
11. Öyrənmənin muxtariyyəti: öyrənmələrə öyrənmənin məzmunu və prosesi şərtləri nəzərə alınaraq öz öyrənmə prosesi ilə bağlı daha geniş seçimlər vermək. Özünü qiymətləndirmədən və ya kiçik qruplardan istifadə buna yaxşı nümunə olar bilər.
12. Dilin sosial təbiəti: öyrənmə individual, şəxsi fəaliyyət deyil, digərləri ilə qarşılıqlı əlaqədən asılı olan sosial fəaliyyətdir. Əməkdaşlıq öyrənmə hərəkəti bu fikri əks etdirir.
13. Tədris vasitəsilə inteqrasiya: ingilis dilinin ayrıca fənn deyil, kurikulumdakı digər fənlərlə əlaqədə olan bir fənn kimi bilinməsi üçün kurikulum təlim kursunun müxtəlif qrupları vurğulayır. Mətnəsaslı öyrənmə bu yanaşmanı əks etdirir və kurikulum zamanı istifadə oluna biləcək mətnlərdə səlisliyi inkişaf etdirməyin yolunu axtarır. Dil tədrisində proyek işi də şagirdlərin dil sinfindən kənar da məsələləri araşdırmasını tələb edir.
14. Mənaə yönəlmə: Məna öyrənmədə əsas məsələdir. Məzmunə əsaslanan tədris bu fikri əks etdirir və dil öyrənmə fəaliyyətlərində əsas hissə olan məzmununda mənanın tədqiqini təşkil etməyin yollarını axtarır.
15. Müxtəliflik: Öyrənmələr müxtəlif yollarla öyrənilər və onların güclü cəhətləri də müxtəlifdir. Öyrətmə şagirdləri bir üsulu məcbur etməkdənsə bu dəyişiklikləri nəzərə alıb dərş prosesini qurmalıdırlar. Dil tədrisində bu məsələ şagirdlərin öyrənmə strategiyalarından hali olmaları və onlardan istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirmək məsələsinə gətirib çıxarmışdır.

16. Düşüncə bacarığı: Dil yüksək səviyyəli düşüncə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün vasitə olmalıdır. Bu həm də yaradıcı və tənqidi düşüncə kimi də tanınır. Dil öyrənmədə bu o deməkdir ki, şagirdlər dili öyrənmək xatirinə deyil, öz düşüncə bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onlardan sinif otağından kənar da baş verən situasiyalar zamanı tətbiq etmək üçün öyrənirlər.
17. Alternativ qiymətləndirmə: ənənəvi çoxseçimli testləri və aşağı səviyyəli bacarıqları yoxlamaq üçün olan testləri əvəz etmək üçün yeni qiymətləndirmə üsullarına ehtiyac var. Müxtəlif qiymətləndirmə formaları (məsələn, müşahidə, müsahibə, jurnallar, portfoliolar) tələbələrin ikinci dildə nə edə biləcəkləri ilə bağlı hərtərəfli fikir yaratmaq üçün istifadə oluna bilər.
18. Müəllim tələbələrlə birgə rolunda: Müəllim davamlı olaraq müxtəlif alternativlərdən (məsələn, edərək öyrənmə) istifadə edən köməkçi kimi fəaliyyət göstərir. Dil tədrisində bu fəaliyyətin tədqiqi və digər sinifdaxili araşdırmaların aparılmasına gətirib çıxardı. Bu dəyişikliklər kommunikativ dil tədrisinin bir modelinin inkişafı ilə nəticələnmədi, əksinə dil tədrisinə müxtəlif yanaşmalar meydana gəldi. Universal olaraq qəbul olunan vahid tədris proqramı olmadığına görə bu gün dil sillabusu. Dil bacarıqları, məzmun, qrammatika, lüğət və funksiyalar da daxil olmaqla kommunikativ kompetensiyanın müxtəlif komponentlərini sistemativ olaraq əhatə etməlidir.

2.2. İngilis dilinin tələbə-yönümlü təliminə dair bəzi tövsiyələr

Kommunikasiya informasiya, fikir, ideya və emosionaların mübadiləsinə xidmət edən prosesdir. Kommunikasiya vasitəsilə ünsiyyət yaradan tərəf veriləcək informasiyanı kodlaşdırır və ötürür, qarşı tərəf isə informasiyanı qəbul edir və eyni kommunikasiya kanalı vasitəsilə də informasiyaya cavab verir. Kommunikasiyanın müxtəlif prinsiplərə əsaslanan bir neçə növü mövcuddur. Kommunikasiya kanalına əsasən kommunikasiyanın növləri bunlardır: verbal və qeyri-verbal. Verbal kommunikasiya özü də şifahi və yazılı olmaqla iki yerə ayrılır. Şifahi kommunikasiya

ünsiyyət prosesi zamanı danışıqlara əsaslanır. Üz-üzə söhbət, telefonla danışmaq və ya internet vasitəsilə edilən səsli çatlar şifahi ünsiyyətə aiddir. Digər verbal kommunikasiya yazılıdır. Yazılı ünsiyyətə misal olaraq e-maili göstərmək olar. Yazılı kommunikasiyanın effektiv olması yazı üslubu, istifadə olunmuş sözlər, qrammatika, fikirlərin aydınlığı və dilin dəqiqliyindən asılıdır. Qeyri-verbal kommunikasiyaya bədən dili, yəni danışan şəxsin etdiyi hərəkətlər, jest və mimikalar aiddir. Üz ifadəsi zamanı başlıca rol oynayan faktorlardan biridir, çünki şəxsin danışan zaman üzündə olan ifadə onun əhvalından xəbər verir.

Ünsiyyət üslubundan asılı olaraq iki geniş kommunikasiya kateqoriyası mövcuddur: rəsmi və qeyri-rəsmi. Rəsmi kommunikasiyaya rəsmi formatda baş tutan ünsiyyət aid edilir. Buraya müxtəlif növ biznes görüşləri, konfranslar, iclaslarda istifadə olunan nitq aiddir. Həmçinin rəsmi kommunikasiya bir-birilə ilk dəfə görüşən şəxslər arasında olan ünsiyyət də aid edilir.

Qeyri-rəsmi kommunikasiya insanlar arasında azad ünsiyyətdir. Yəni bu zaman rəsmi kommunikasiyadan fərqli olaraq ciddi qaydalara və göstərişlərə əməl etmək tələb olunmur. Çünki bu ünsiyyət bir-birini tanıyan, dostlar, ailə üzvləri arasında olur (3).

Xarici dil tədrisinin qarşısında duran məqsədlərdən ən önəmlisi şagirdlərdə ehtiyac olduğu istər adi, gündəlik həyatda, istərsə də işləyəcəyi şəraitdə xarici dildə danışma bacarığının formalaşdırılmasıdır. Ona görə də müəllimlər onlara dilin bütün aspektlərini deyil, əsasən dilin necə istifadə olunmasını öyrətməlidirlər. Çox hallarda real həyatda dilin istifadə olunması ilə ənənəvi dil tədrisi pedaqogikası arasında böyük fərqlər nəzərə çarpır. Bu fərqlərin çox olmasına baxmayaraq, əsas aspektlərə nəzər salaq:

- 1) Real həyatda dil xüsusi kommunikativ funksiyaları yerinə yetirmək üçün istifadə olunduğu halda. ənənəvi pedaqogika funksiyadan daha çox formaya diqqət yetirir.
- 2) Müxtəlif səbəblərdən asılı olaraq ənənəvi pedaqogika bir və ya iki dil bacarığının formalaşmasına cəmləşib, digərlərindən imtina etdiyi halda. Real

dilin öyrədilməsi zamanı isə oxuma, yazma, eşidib-anlama və danışma qabiliyyətlərinin eyni anda formalaşdırılmasına diqqət yetirilir.

- 3) Reallıqda dil hər zaman müəyyən kontekstdə istifadə olunur, amma ənənəvi pedaqogika isə dili onun kontekstindən ayrı öyrənir.

Sınıf otağında dərs zamanı öyrədilən dillə real həyatda dilin istifadə olunması arasındakı fərqi aradan qaldırmaq üçün kommunikativ dil təlimi yanaşmasından yararlanmaq lazımdır. Kommunikativ dil təlimi şagirdlərin kommunikativ bacarığını inkişaf etdirir. Əlbəttə ki, kommunikativ bacarıq həm dil haqqında bilikləri, həm də kommunikasiya zamanı dilin necə istifadə olunması haqqında bilikləri əhatə edir (12).

Kommunikativ dil təliminin əsas xüsusiyyətlərindən biri də dərs prosesində şagirdlərin xarici dili müxtəlif kommunikativ fəaliyyətlərin köməyi ilə öyrənməsidir.

Ümumiyyətlə, xarici dili tədris edən müəllimlərin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri dil öyrənənlərin həm yazılı, həm də şifahi nitqini inkişaf etdirməkdir. Xarici dil müəllimləri, həmçinin dil öyrənənlər xarici dil öyrənmə prosesinin ən çətin aspektinin məhz həmin dildə danışmağın olduğunu hesab edirlər. Xarici dil müəllimləri kimi dil öyrənmə prosesində danışmağın nə olduğunu bilmək və bu bacarığı inkişaf etdirmək əhəmiyyətlidir. Bunun üçün müxtəlif kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə etmək gərəkdir (7).

Kommunikativ fəaliyyətlərə dil öyrənənləri digər öyrənənlərlə danışmağa və onları dinləməyə həvəsləndirən və onlardan bunu tələb edən fəaliyyətlər daxildir. Kommunikativ fəaliyyətlərin bir sıra real məqsədləri vardır: informasiya əldə etmək, danışmaq üçün mövcud olan maneələri aradan qaldırmaq, müxtəlif mövzular haqqında danışmaq, mədəniyyət haqqında bilikləri əldə etmək. Hətta dərs prosesi oxu və yazı qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasında cəmləşsə də, kommunikativ fəaliyyətlər dərs zamanı istifadə olunmalıdır (8).

Kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə etməyin müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Müsbət cəhətləri bunlardır:

1. Dil öyrənənlər üçün dərs prosesi əyləncəli və maraqlı olur.

2. Orijinal materiallardan istifadə etmək imkanı yaradır.

Mənfi cəhətlər bunlardır:

1. Müəllimlər bilməlidirlər ki, hansı növ kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə etmək lazımdır. Əlbəttə ki, onları hazırlamaq və planlaşdırmaq çox vaxt alır.

2. Kommunikativ fəaliyyətlər qiymətləndirmədə problemlərə yol açır.

Kommunikativ fəaliyyətlərin bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır:

1. Kommunikativ fəaliyyətlər motivasiya edici olmalıdır.
2. Kommunikativ tapşırıqlar real olmalıdır, yəni real həyata uyğun situasiyalar ətrafında təşkil olunmalıdır.
3. Müəllim yönümlü siniflərdə şagirdlər adətən sakit olurlar və müəllimi dinləyirlər, yalnız onlardan nə isə soruşulduqda konkret şəkildə cavab verirlər. Amma kommunikativ fəaliyyətlərdə onlar fəal şəkildə dərs prosesində iştirak edirlər. Bu da təbii olaraq öyrənmənin keyfiyyətini və uğurunu artırır.
4. Kommunikativ fəaliyyətlər mütləq mənada hər hansı bir məqsədə xidmət etməlidir.
5. Kommunikativ tapşırıqlar dil öyrənilərdə linqvistik, sosiolinqvistik, pragmatik, strateji və s. bacarıqları formalaşdırır (5).

Kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadənin bir sıra məqsədləri vardır. W. Littlewood kommunikativ fəaliyyətlərin məqsədlərini aşağıdakı formada dörd başlıq altında təsnif etmişdir.

1. Kommunikativ fəaliyyətlərin şagirdlərin bacarıq səviyyələrinə uyğun olaraq müxtəlif növləri onlarda dildən istifadə etmək təcrübəsi formalaşdırmaq üçün istifadə olunur.
2. Kommunikativ fəaliyyətlər şagirdlərdə motivasiya yaradır.
3. Kommunikativ fəaliyyətlər dil öyrənmək üçün zəruri olan kontekst yaradır.
4. Həmçinin kommunikativ fəaliyyətlər həm şagirdlər, həm də şagirdlərlə müəllim arasında müsbət münasibətlərin yaranmasına kömək edir (31).

W.Littlewood kommunikativ fəaliyyətləri aşağıdakı formada təsnif etmişdir:

Funksional kommunikativ fəaliyyətlər

- Şəkillərin müəyyən olunması
- Oxşarlıqların aşkar olunması
- Məkanların aşkar olunması
- Buraxılmış informasiyanın müəyyən edilməsi
- Kommunikativ şəkillər və nümunələr
- Kommunikativ modellər
- Fərqlərin aşkar edilməsi
- Göstərişlərə riayət olunması
- Hekayənin qurulması və ya tamamlanması
- Qoyulmuş problemin həlli üçün informasiya toplanması

Sosial qarşılıqlı təsirə xidmət edən fəaliyyətlər

- Dialoqlar vasitəsilə rol ifa etmə
- Replika və ya informasiya formasında rol ifa etmə
- Müəyyən situasiyalarla bağlı rol ifa etmə
- Debat və ya müzakirə formasında rol ifa etmə
- Simulyasiya fəaliyyətləri
- İmprovizasiya.

Bu fəaliyyət növlərinin adından göründüyü kimi onların çoxlu danışma və eşidib-anlama qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Littlewood söyləmişdir ki, kommunikativ fəaliyyətlər yalnız danışma və eşidib anlama qabiliyyətlərinin inkişafına köməklik edir. Onun təsnifatından da bu qənaətə gəlmək olar. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, yazma və oxuma da kommunikativ bacarıqlardır və onlara da xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Ellis sinifdə yerinə yetirilən kommunikativ fəaliyyətləri dəyərləndirmək üçün altı kriteriya müəyyən etmişdir:

- 1) Kommunikativ məqsəd

- 2) Kommunikativ arzu. Yerinə yetirilən kommunikativ fəaliyyətlər şagirdlərdə ünsiyyət qurmaq üçün arzu oyatmalıdır.
- 3) Forma deyil, məzmunə diqqət yetirmək. Şagirdlər fəaliyyəti yerinə yetirərkən necə dediklərinə deyil, nə danışdıqlarına da diqqət cəmləşdirməlidirlər.
- 4) Dilin müxtəlifliyi. Fəaliyyət şagirdlərə dilin yalnız spesifik bir formasını yox, eyni zamanda müxtəlif formalarından istifadəyə cəlb etməlidir. Şagirdlərə improvizə etmək, istədikləri mənbələrdən istifadə etmək üçün sərbəstlik verilməlidir.
- 5) Müəllim müdaxiləsi olmamalıdır. Tapşırıqlar elə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlər müəllimin köməkliyi ilə deyil, özləri onu yerinə yetirə bilsinlər (11).

Ümumiyyətlə, kommunikativ fəaliyyətlər şagirdlərin müstəqil olaraq çalışmasına kömək etməlidir. Uyğun tapşırıqlara misal olaraq “Göstər və danış” (show and tell) göstərmək olar ki, burada şagirdlər nitq hazırlayır və auditoriyanın verdiyi spontan suallara cavab verirlər. Həmçinin rol ifa etmə həyat situasiyalarını əks etdirir, söhbət və müzakirələrə şərait yaradır. Təbii, yəni heç bir hazırlıq olmadan dərslər mühitində gedən söhbət bir vaxtlar audiolinqvistiklər tərəfindən tənqid olunmuşdur. Ur kommunikativ fəaliyyətlərin yalnız bir xüsusiyyətini tənqid etmişdir. O qeyd etmişdir ki, kommunikativ fəaliyyətin yeganə mənfi cəhəti bu növ fəaliyyətin individual olaraq deyil, bütün şagirdləri bu prosesə cəlb etməsidir (12).

Kommunikativ fəaliyyətlər zamanı müəllimin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, kommunikativ fəaliyyətlər zamanı müəllimlər bir sıra rollarda çıxış edə bilirlər. M.Brinq müəllimin rollarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır (20, s. 142-145).

Müəllim dərslər zamanı əsas iki rol ifa edir:

Müəllimin bir rolu bütün şagirdlər arasındakı ünsiyyəti təmin etməkdir. İkinci rolu isə fəaliyyətlər zamanı müstəqil iştirakçı kimi iştirak etməkdir. Bu iki rol bir-birilə sıx əlaqədardır, ikinci rol birinci rolun əsasında formalaşır. Bu rollar birinci dərəcəli rollardır. İkinci dərəcəli rollara aiddir:

1. Müəllim müxtəlif mənbələrin təşkilatçısı və ya özü mənbə rolunda
2. Sınıf fəaliyyətləri zamanı nəzarətçi rolunda
3. Tədqiqatçı rolunda
4. Analitik, yəni şagirdlərin ehtiyaclarını və istəklərini nəzərə alıb onları dəyərləndirən şəxs rolunda.

Bu o deməkdir ki, müəllim şagirdlərlə söhbət etməli, onların ehtiyacları, öyrənmə üsulları və məqsədləri barədə məlumatlı olmalıdır. Bunları müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif sorğulardan istifadə oluna bilər. Misal olaraq bu nümunəni göstərmək olar:

Müəllim şagirdlərə cavablandırmaq üçün belə bir sorğu tərtib edir.

Mən ingilis dilini öyrənmək istəyirəm. Ona görə ki...

1. Bu mənə lazım gəldikdə yaxşı iş tapmağa kömək olacaq.
2. Bu mənə ingilis dilli insanları daha yaxşı başa düşməyə və onların yaşayış tərzləri haqqında məlumatlı olmağa imkan yaradacaq.
3. Başqa insanların hörmətini qazanmağa xidmət edəcək.
4. Bu mənə digər ölkələrdə yaşayan ingilis dilli insanlarla ünsiyyət qurmağa yardım edəcək.
5. Bu mənə ingilis dilli insanları daha yaxşı anlamağa, onlar kimi düşünməyə kömək edəcək.

Belə bir sorğunun əsasında müəllim auditoriyasının ehtiyacları barədə məlumat toplaya bilər.

5. Məsləhətçi rolunda

6. İdarəedici rolunda.

Kommunikativ dil təlimində dərs prosesi müəllim yönümlü deyil, tələbə-yönümlü olur. Müəllim isə ünsiyyət qurmaq, müəyyən bacarıqların formalaşmasına xidmət edən kommunikativ oyunlar üçün sinfi lazımı vəziyyətə hazır edir. Müəllim bu fəaliyyətlər zamanı şagirdlərə nəzarət edir, onları istiqamətləndirir, motivasiya edir, hətta özü də iştirakçı kimi onlarla bərabər ünsiyyətə qoşulur (4).

Kommunikativ fəaliyyətlərin iki növü var: şifahi və yazılı kommunikativ fəaliyyətlər. Şifahi kommunikativ fəaliyyətlərin tədris prosesinin bir çox sahələrinə tətbiq oluna bilən 6 əsas və geniş istifadə olunan növü var. Onlardan bəzilərini kiçik siniflərdə, bəzilərini isə artıq yetkin olan tələbələr üçün mühazirələrdə istifadə etmək olar. Ümumiyyətlə, şifahi kommunikativ fəaliyyətlərin istənilən növü dil öyrənənlərə tədris materiallarını öyrənməkdə, həmçinin öyrədilən xarici dildə düşüncə qabiliyyətlərini etdirməkdə kömək edə bilər. Şifahi kommunikativ fəaliyyətin növləri bunlardır:

1. Təkbətək danışmaq (one on one speaking), yəni tələbə-tələbə və ya tələbə-müəllim. Bu cür fəaliyyətlərdə tələbələrdən hər hansı mövzuda müzakirələr aparmaq, müəyyən problemlə suallara cavab vermək tələb olunur. Həmçinin rəsmi tələbə konfranslarındakı tələbə-tələmətçi müzakirələri də buraya aiddir.
2. Kiçik qruplarda keçirilməsi nəzərdə tutulan fəaliyyətlər.
3. Sınıf müzakirələri (həm müəllim, həm də tələbələr tərəfindən idarə olunur). Bu fəaliyyət növü debat və müşavirələrdən fərqli olaraq daha az mübahisə yaradır və yanaşma xarakteri daşır. Lakin məzmun etibarilə dialoqi nitqə əsaslanır.
4. Sınıf debatları və müşavirələri.
5. Təqdimatlar.
6. Şifahi imtahanlar (6).

İndi isə dərs prosesi zamanı şifahi kommunikativ fəaliyyətlərin tətbiq olunması yollarından bəhs edək. Şifahi kommunikativ fəaliyyətlərə gətirəcəyimiz nümunələrə əsasən biz onları 7 hissəyə ayıracağıq.

1. Razılığa gəlmə (reaching a concensus). Burada şagirdlər müəyyən müzakirələr apardıqdan sonra bir-birilə razılığa gəlirlər. Ortaq nəticəyə gələndə qədər tapşırıq həll edilmiş hesab olunmur. İndi isə nümunələrə nəzər yetirək.
 - a) Londona getmək

Bu fəaliyyətdə şagirdlərə söylənilir ki, onlar Londona səyahətə gedirlər və qərara gəlməlidirlər ki, özləri ilə əsas 10 əşyanı götürəcəklər. Əsas məqsəd sonda onların ortaq məxrəcə gəlməsidir. Bu tapşırıq özü də 1 neçə mərhələdən ibarətdir.

1-ci mərhələ: Bütün şagirdlərə Londonda 2 həftəlik tətill üçün götürəcəkləri 10 əsas əşyanın adını yazmaq tapşırığı verilir.

2-ci mərhələ: Şagirdlərin hər biri öz siyahısını bitirdikdən sonra onlar ikili şəkildə qruplara ayrılır. İndi isə hər cütlük birlikdə yeni siyahı yaradır. Bu da imkan yaradır ki, hər bir üzv bir-birinin siyahısından xəbərdar olsun və yeni siyahı yaradarkən bir-birlərinin ortaq fikirlərindən yararlansınlar.

3-cü mərhələ: Qrupdakı hər iki nəfər siyahılarını tamamladıqdan sonra digər bir qrupun üzvlərilə birlikdə işləyirlər. Bu dəfə artıq onlar dördlükdə ortaq seçim edirlər.

4-cü mərhələ: Bu mərhələdə bütün qruplar birlikdə işləyirlər.

5-ci mərhələ: Əgər ortaq nəticəyə gəlmək çox vaxt alırsa, müəllim bu zaman fəaliyyəti dayandırır və hər qrupdan seçimini izah etməsini istəyir. Bu fəaliyyət dil səviyyəsi aşağı olan siniflərdən başlayaraq tətbiq oluna bilər.

b) Mənəvi məsələlərlə bağlı olan dilemmalar

Bu fəaliyyət növündə şagirdlərə və ya tələbələrə müxtəlif situasiyalar verilir və həmin situasiyalardan çıxmaq üçün alternativ yollar təklif olunur. Buna misal olaraq bu nümunənin göstərmək olar:

Tələbələrə belə bir vəziyyət təqdim olunur. Onlar çox mühüm məktəb və ya universitet imtahanında nəzarətçidirlər və onlar imtahanda iştirak edənlərdən birinin imtahan zalına qeyri-qanuni olaraq gətirdiyi qeydlərdən istifadə etdiyini görürlər. Bu zaman onlar nə edərlər? Tələbələrə seçim üçün 4 variant verilir:

- Hadisəyə məhəl qoymamaq, onu gözləməkdən gəlmək,
- Həmin şagirdi və ya tələbəni bir daha köçürərsə səlahiyyətli şəxslərə məlumat veriləcəyi barədə xəbərdar etmək,
- Həmin tələbənin imtahan vərəqini almaq, onu imtahan zalından azad etmək,

- Həmin şagirdi və ya tələbəni digər səlahiyyətli şəxslərə şikayət etmək.

Amma bu zaman o məktəbdən və ya universitetdən azad olunacaqdır.

Bu nümunədə də digərində olduğu kimi tələbələr əvvəlcə cütlük, sonra isə digər qruplarla birlikdə fikir mübadiləsi aparır, sonda ortaq qərarlarını bildirirlər.

Digər şifahi kommunikativ fəaliyyətlərə kimi göstərişlərin verilməsini göstərmək olar (relaying instructions). Bu növ fəaliyyətlərdə tələbələrə və ya şagirdlərə öncədən tapşırıq təqdim olunmur, müəyyən təlimatlar verməklə həmin tapşırıq yerinə yetirilir.

Bu fəaliyyət növünə nümunə olaraq müxtəlif modellərin düzəldilməsi, eskizlərin çəkilməsini göstərmək olar. 1-ci mərhələdə şagirdlər qruplara ayrılır. Qruplardan birinə modeli düzəltmək üçün lazım olan ləvazimatlar, materiallar verilir və tapşırığı yerinə yetirmək tələb olunur. 2-ci mərhələdə isə modeli düzəltdi qrup digər qruplara modelin forması, materialı, rəngi, görünüşü haqqında informasiya verir. Lakin bu zaman onlara özlərinin düzəldikləri orijinal modeli göstərmirlər (11).

Şifahi kommunikativ fəaliyyətlərə misal kommunikativ oyunlardır. Kommunikativ oyunlar informasiya boşluğu prinsipinə əsaslanır. Şagirdlərə oyun tipli tapşırıqlar verilir. Onlar situasiya ilə bağlı bu oyunu tamamlamaq üçün dilin imkanlarından maksimum istifadə etməlidirlər. Bu oyunlara aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

- 1) Təsvir et və çək (describe and draw). Bu oyun da 5 mərhələdən ibarətdir.
 - a) Şagirdlər ikili qruplara ayrılırlar,
 - b) Hər qrupdakı şagirdlərdən birinə A, digərinə isə B hərfi verilir,
 - c) Hər qrupdakı A hərfi verilən şagirdə şəkil verilir. Amma söylənir ki, oyunun sonuna kimi yanındakı şagirdə göstərməsin.
 - d) Bütün qruplardakı A hərfi verilən şagirdlər B hərfi verilənlərə təlimatlar verir. B olan şagirdlər şəkillə bağlı suallarını verir və orijinal şəklə bənzər oxşar şəkil çəkməyə çalışırlar.
 - e) B olan şagirdlər rəsmi bitirdikdən sonra oyun dayandırılır və onların fəaliyyətin öhdəsindən necə gəldikləri müzakirə olunur.

2) Təsvir et və sırala oyunu.

Burada da şagirdlər ikili qruplara ayrılır. Eynilə az öncəki oyunda qeyd etdiyimiz kimi hər qrupdakı şagirdlərdən birinə A, digərinə isə B hərfi verilir. A hərflili şagird ona verilən kartı B olan yoldaşına göstərmir. Bu kartda müəyyən obyektlərin, məs. ağac, gül, müxtəlif formalı evlər, maşınlar və s. təsvirləri olur. Bu obyektlər müəyyən ardıcılıqla, yəni 1-ci sırada sağda və ya 3-cü sırada solda yerləşirlər. Bu fəaliyyət zamanı B hərflili şagirdlər A hərflili verilənlərlə müzakirələr edir və müxtəlif cür yerləşdirilən təsvirləri düzgün mövqelərinə qoymağa çalışırlar. Sonda isə onlara orijinal şəkillər olan kartla təqdim olunur və onlardan hansının tapşırığı düz və yanlış yerinə yetirildiyi müzakirə edilir.

Problemin həlli tipli fəaliyyətlər razılığa gəlmə tipli fəaliyyətlərə çox bənzəyir. Yalnız fərq ondan ibarətdir ki, bu tipli fəaliyyətlərdə şagirdlər həlli olan problemlə qarşı-qarşıya qalırlar. Problemin həlli tipli şifahi kommunikativ fəaliyyətlərdə şagirdlərə əvvəlcə həll olunacaq məsələ təqdim olunur, sonra isə onun həllinə dair bir neçə vacib informasiya verilir. Misal olaraq bu tapşırığı göstərmək olar:

Kingstondakı mağazalar (shops in Kingdom) adlı tapşırıq. Tələbələrə həll etmələri üçün belə bir məntiqi problem verilir. Bu tapşırığın həlli 4 mərhələdən ibarətdir.

1. Müəllim şagirdləri qruplara ayırır,
2. Müəllim hər qrupa aşağıdakı informasiyaları verir:

Kingstonda ərzaq mağazası. Kitab və çörək mağazası var. Mən keçən həftə Kingstona gedəndə kitab və çörək mağazası var. Mən keçən həftə Kingstona gedəndə kitab mağazası açıq idi.

1. Bu mağazaların heç biri həftənin hər hansı bir günü açıq olmur.
2. Çörək mağazası həftənin 4 günü açıqdır.
3. Ərzaq mağazası həftənin 5 günü açıqdır.
4. Bu 3 mağaza çərşənbə və bazar bağlı olur.
5. 3 ardıcıl gündə:

Çörək mağazası -1 ci gün

Kitab mağazası-2-ci gün

Ərzaq mağazası-3 gün bağlıdır.

6. 3 ardıcıl gündə:

Kitab mağazası-1-ci gün

Ərzaq mağazası-2-ci gün

Çörək mağazası-3 gün bağlıdır.

Keçən həftənin hansı günü müəllim Kingstona gedib?

Sonra düşünmək üçün şagirdlərə zaman verilir. 4-cü mərhələdə müəllim və tələbələr müzakirələr edir və gəldikləri qərarları nəzərdən keçirirlər. Bu məntiqi tapşırığın cavabı bazar ertəsidir. Çünki kitab mağazası həmin gün açıq olur. Bu tipli fəaliyyətləri yerinə yetirməkdə əsas məqsəd şagirdlərin məntiqi düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir.

Qarşılıqlı fikir mübadiləsi şifahi kommunikativ fəaliyyətlərin digər bir növüdür. Bu fəaliyyətlərə aid nümunələri nəzərdən keçirək.

a) Aşkar etmə (finding out)

Burada şagirdlər ikili qruplara ayrılır və maraqları haqqında bir-birilə fikirlərini paylaşirlar. Bu dəfəki müzakirə obyektii filmlərdir.

1. Tələbələr bölünür.
2. Hər qrupdakı şagirdlərə A və B hərfləri verilir.
3. A hərfi verilən şagirdlərə tapşırılır ki, B hərfi olanlardan sevdikləri film haqqında. Onun nə barədə olması, iştirak edən aktyorlar və film haqqındaki düşüncələrini öyrənsinlər.
4. Bütün qruplar aralarındaki müzakirələri bitirdikdən və lazımı informasiya topladıqdan sonra sinif müzakirəsi edilir.

Bu fəaliyyət növü müxtəlif mövzularla bağlı olaraq yerinə yetirilə bilər.

Hekayə qurma tipli məşğələlər kommunikativ fəaliyyətlərin geniş istifadə olunan digər bir növüdür. Bu tip tapşırıqlarda şagirdlərə yalnız informasiyanın bir qismi verilir. Yəni hər kəsdə hekayənin bir hissəsi olur və onlar bir-birilə fikir mübadiləsi apararaq hekayəni tamamlamaladırlar. İndi isə nümunəyə baxaq.

Müəllim şagirdləri qruplara ayırır və hər qrupa hekayənin müəyyən bir hissəsini verir, məs. hekayə ilə bağlı şəkillər. Hər qrup ona verilən şəkildən hekayə haqqında informasiyanın bir qismini toplayır. Sonra isə digər qruplar da onlara verilən şəkillərdə nədən bəhs olunduğunu bildirirlər. Beləliklə, hər kəs birlikdə fikir mübadiləsi aparır və onlarda olan şəkillər arasında hekayə qururlar. İndi isə bu prosesin mərhələlərini qeyd edək:

1. Tələbələr qruplara bölünür.
2. Hər bir qrupun üzvlərinə saylarından asılı olaraq A, B, C, D və s. hərflər verilir.
3. Hər qrupa hekayə ilə əlaqədar şəkillər paylanılır.
4. Sonra müəllim şəkilləri onlardan toplayır və yeni qruplar yaradır. A hərfi olan şagirdlər bir qrupda, B olanlar bir qrupda və bu ardıcılıqla hər kəs hərflərə uyğun qruplarda toplanırlar.
5. Hər qrupdakı şagirdlər bir arada hekayə qururlar.
6. Hər qrup öz tamamladığı hekayəni danışır.

Burada eyni şəkillərdən istifadə olunmasına baxmayaraq hekayələr fərqlənə bilər. Çünki hər kəs gördüyü şəkli müxtəlif cür təhlil edə bilər. Sonda isə müəllim bütün sinfə şəkilləri göstərir. Bu tip məşğələlər həm çox əyləncəli, həm də inkişaf etdirici ola bilər. Əgər biz burada şəkillərin əvəzinə hekayənin parçalarını şagirdlərə versək, onlarda oxuma qabiliyyətlərini də inkişaf etdirmiş olarıq. Digər bir versiya isə şagirdlərin verilmiş şəkillərlə bağlı düşüncələrini 2-3 cümlə ilə yazılı şəkildə bildirməsidir. Bu da öz növbəsində yazı qabiliyyətlərinin inkişafına zəmin yaradır.

Simulyasiya və rol ifa etmə şifahi kommunikativ fəaliyyət növü kimi real həyatda baş verən situasiyaları sinif şəraitində yaratmaq və şagirdlərin real aləmi dərk etməsi məqsədi daşıyır. Yəni şagirdlərə müəyyən vəziyyətlə bağlı rollar verilir. Məs. müəllimlər onlara söyləyirlər ki, elə hesab etsinlər ki, sanki aeroportdadırlar və ya hər hansı bir işi təşkil edirlər. Burada əsas məqsəd süni də olsa şagirdləri ingilis dilli cəmiyyətlərdə istifadə olunan real ingilis dili ilə tanış etmək, onlarda öyrəndikləri nəzəri bilikləri təcrübəyə tətbiq etmək bacarığı formalaşdırmaqdır. Bizim indi qeyd

etdiyimiz nümunələrdə şagirdlər bu vəziyyətlərdə özləri kimi çıxış edirlər. Yəni biz onlara söyləyirik ki, aeroporta gedərkən nə edəcəklər. Amma onlara başqalarının rolları da verilə bilər. məs. cinayətlə bağlı ətrafdakı insanlardan informasiya toplayan polis, televiziya da aparıcı və s. Bu zaman onlar öz fikirlərini deyil, həmin şəxslərin vəzifələrinə, situasiyalara uyğun fikirləri ifadə edəcək rolları ifa edəcəklər.

Rol ifa etmənin yararlığı haqqında bir sıra mübahisələr mövcuddur. Amma bəzi müəllimlər ingilis dili tədris olunan zaman rol ifa etmə fəaliyyətindən istifadə etmənin üstünlüklərini qeyd edirlər. Belə ki, bu zaman şagirdlər özlərini daha sərbəst hiss edir, dedikləri sözlərə və etdikləri hərəkətlərə görə məsuliyyət hiss etmirlər. Çünki etdikləri hərəkətlər və dedikləri sözlər onlara deyil, onların ifa etdiyi obrazlara, rollara məxsusdur. Bu da xüsusən dərs zamanı danışmaqdan çəkinən utancaq şagirdlər üçün əlverişlidir. Onlar rol ifa etmə məşğələləri zamanı daha çox danışmağa can atırlar. Həmçinin, bütün bu qeyd olunan cəhətlərlə yanaşı bu cür fəaliyyət növlərindən istifadə olunması dilin öyrənilməsi prosesini daha canlı, məhsuldar edir, həm də müəllim və şagirdlər bu prosesdən zövq alırlar.

Simulyasiya zamanı müəllim həm də iştirakçı kimi çıxış edə bilər. Bunun da üstünlüyü odur ki, fəaliyyət zamanı hər hansı bir problem yaranarsa müəllim onun dərhal qarşısını ala bilər. O, şagirdlərə növbəti dəfə nə edəcəkləri və ya söyləyəcəkləri barədə məsləhətlər verə bilər.

Simulyasiya və rol ifa etmə fəaliyyəti bəşarətli olduqdan sonra müəllim onlarla müzakirələr edə bilər, yəni proses uğurlu keçdi, yoxsa mənfi tərəfləri var idi. Bunu da etmək üçün müəllim dərs prosesini qeydə alınmalıdır. Ya onun müsbət və mənfi tərəflərini yazmaq, ya da videoya çəkməklə sonradan müzakirəyə çıxarmalıdır. Əlbəttə ki, burada əsas məqsəd şagirdlərin rollarını necə ifa etməsi deyil. Onların rollarına uyğun olaraq ingilis dilindən necə istifadə etməsi, sözlərin düzgün tələffüzü və digər normalara riayət etməsidir (24).

İndi isə simulyasiya və rol ifa etmə fəaliyyətlərinə aid nümunəyə nəzər yetirək.

a) Görüş təşkil olunması

Bu fəaliyyət zamanı tələbələr hər hansı bir əlamətdar günlə (ad günü) əlaqədar olaraq görüş təşkil etməlidirlər. Onlar qərarlaşdırmalıdırlar ki, tədbir harada və nə vaxt həyata keçiriləcək. Bu oyun 1 neçə mərhələdən ibarətdir.

1. Müəllim şagirdləri hər birində 5 nəfər olmaqla qruplara ayrılır.
2. Onlara verilmiş informasiyalara əsaslanaraq harada və nə vaxt görüşəcəklərini qərara almaq tapşırığı verilir.
3. Müəllim qruplardakı tələbələrin hər birinə vərəq verir və söyləyir ki, orada öz ideyalarını yazsınlar və digər yoldaşlarına göstərməsinlər.
4. Müəllim onlara düşünmək üçün vaxt verir və sonra məşğələyə başlanılır.

Bu fəaliyyət ingilis dilində səlis danışma bacarığının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Çünki onlardan bəziləri tədbiri evdə, bəziləri isə digər yerlərdə keçirmək təklifi verirlər. Təbii ki, onlar bütün bu müzakirələri ingilis dilində edirlər. Sonda isə hər qrup ortaq nəticəyə gəlir və hamı üçün məqbul olan qərarları qeyd edirlər.

b) İş intervyusu

Bu fəaliyyət növündə şagirdlərin bir qismi iş üçün intervuya gələn, digər bir qismi intervyu edəndir. Burada isə əsas məqsəd ən layiqli namizədi seçməkdir. Bu tapşırığın mərhələləri:

1. Müəllim tələbələri ikili qruplara ayırır.
2. Müəllim və bütün tələbələr birlikdə hansı sualı soruşmağın lazım olduğunu və hansı xüsusiyyətlərə malik namizədin işə qəbul olunacağını müzakirə edirlər.
3. Sonra onlar hər birində 5 nəfər olan qruplara bölünürlər. Hər qrupda bir nəfər intervyu edən və 4 nəfəri işə qəbul olmaq istəyən namizəd olur və burada bal sistemi tətbiq olunur, 0-5 arası. Hər namizəd özü haqqında məlumat olan CV ilə növbə ilə intervyuya cəlb olunur.
4. Hər qrup namizədlər arasından ən uyğun olanı seçir.
5. Sonda isə yüksək bal toplamış və seçilmiş namizədlərin nə üçün seçildiklərinin səbəbləri açıqlanır və onlar arasından da ən uyğun olan namizədlər bütün siniflə birgə müzakirə olunaraq işə qəbul olunur (2).

Bu fəaliyyət tələbələri real həyatla daha yaxından tanış etməklə yanaşı, onları dil öyrənmə prosesinə daha da motivasiya edir. Bu fəaliyyətin yuxarı sinif şagirdlərində həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Yazılı kommunikativ fəaliyyət tələbələri yazılı kommunikasiyanın müxtəlif tipləri və fərqli yazı üslubları ilə tanış olmaq və məqsədi daşıyır. Real həyatda yazılı kommunikasiyanın bir çox növlərindən istifadə olunur və tələbələrin şifahi kommunikasiya ilə yanaşı, yazılı kommunikasiyada da bacarıqlı olması üçün dərs sistemində müxtəlif yazı üsullarını öyrədən kommunikativ fəaliyyətlərdən, oyunlardan istifadə olunmalıdır.

Yazılı kommunikativ fəaliyyətlərin ən geniş yayılmış növü məktublardır. Məktublarda kommunikasiyanın məqsədindən asılı olaraq bir neçə növü var. Əgər məktub dostlar və ya ailə üzvlərinə yazmaq üçün nəzərdə tutulubsa bu zaman qeyri-rəsmi formada, yəni heç bir ciddi struktur və qaydalara riayət etmədən yazılır. Çünki bu tip məktublar dostları və digər yaxın insanları həyatında baş verən yeniliklərlə tanış etmək üçün nəzərdə tutulur.

Digər bir məktub növü isə rəsmi məktublardır. Bu tip məktublar daha professional formada tərtib olunur. Yazılı kommunikasiyanın digər bir növü ilə hesabatlardır. Hesabatlar konkret hadisə və ya fəaliyyətlə bağlı yekun nəticələri bildirmək üçün hazırlanır (15).

Yazılı kommunikasiyaya digər bir nümunə elektron poçtdur (e-mail). Digər kommunikasiya növlərində olduğu kimi e-poçtda da mesajları göndərərkən riayət olunması vacib olan qaydalar vardır. İlk növbədə şagirdləri bu qaydalarla tanış etmək lazımdır. E-poçt vasitəli şagirdlər digər ölkələrdə yaşayan şəxslərlə yazışa bilərlər. Bu zaman onlarda həm söz ehtiyatı artır. Həm kompüterlərdən istifadə etmək bacarığı formalaşır, həm də yazı qabiliyyəti inkişaf edir (16).

Şelli, Rosenblat yazılı kommunikasiyanın uğurlu alınması üçün bir sıra təkliflər irəli sürmüşlər:

1. Öz auditoriyanı, yəni kiminlə ünsiyyət qurduğunu yaxşı tanımalısan. Bu çox önəmlidir. Jaqonlardan, çox elmi terminlərdən istifadə etmək lazım deyil.

2. Yazı dili çox aydın və anlaşılan olmalıdır.

Müzakirə etdiyiniz mövzuya giriş vermək lazımdır.

Yalnız mövzu haqqında müzakirələr et, mövzudan kənara yayınma.

Sonda öz fikrini tamamla.

3. Düzgün müraciət formalarından istifadə olunmalıdır.

4. Konkret, asan anlaşılan sözlərdən istifadə etmək vacibdir.

5. Eyni sözü təkrar olaraq istifadə etməkdən yayınmaq gərəkdir.

6. Sözlərin düzgün yazılıb-yazılmadığını yoxlamaq lazımdır.

7. Qrammatik qaydalara riayət olunmalıdır (15).

Ümumiyyətlə kommunikativ fəaliyyətlər dili real həyatla əlaqələndirərək danışmaq üçün real şərait yaradaraq ideyaların, fikirlərin və hisslərin digər şəxslə qarşılıqlı mübadiləsini təmin edir. İndi isə kommunikativ fəaliyyətləri şifahi və yazılı növlərə ayırmadan ümumilikdə kommunikasiyaya, bu zaman anlamağa kömək edən fəaliyyətlərə nəzər salaq:

- Bir dəqiqlik danışmaları və debatlar
- Jestlər və tamaşalar
- Kompüter və internet
- Şagirdlərin müstəqil işləri
- Rəy və danışmaq testləri

Bu həm tələbələrin danışan yoldaşlarını diqqətlə dinləməsinə səbəb olur, həm də onlar öz müsbət və mənfi cəhətlərini dəqiq dərk etmiş olurlar.

Debat da tələbələri müstəqil fikirlərini söyləməyə ruhlandırان bir fəaliyyətdir. Bunun üçün müəllim öncədən onlar üçün daha önəmli olaraq müəyyən mövzuların siyahısını hazırlayır. Sonra tələbələri qruplara ayıraraq onlara siyahıları paylayır və hər bir qrup bir mövzunu seçir. Seçilən mövzular müxtəlif olarsa bu zaman hansı mövzu daha çox səs toplayıbsa müzakirəyə qoyulur.

Jestlər, mimika və göz kontaktı qeyri-verbal kommunikasiyanın ən önəmli faktorudur. Ona görə də müəllimlər internetin geniş imkanlarından yararlanmalıdırlar. Tələbələrə müstəqil axtarışlar etmək üçün tapşırıqlar vermək

lazımdır. Dərs prosesində öncədən hazırlanmış proqrama əsasən digər ölkələrdəki siniflərlə videokonfranslar təşkil etmək, orada təhsil alan şagirdlər müxtəlif mövzularda fikir mübadiləsi aparmaq mümkündür. Hər bir şagirdə təqdimat hazırlamaq tapşırığı vermək olar.

Xarici dili öyrənən zaman əvvəlki öyrənilən materialları yadda saxlamaq və onlardan istifadə etmək çox vacibdir. Şagirdlər çox zaman materialı qiymət almaq və ya testi edə bilmək üçün öyrənirlər və sonra da unudurlar. Şagirdlər kommunikativ kontekstdə daha yaxşı və daha çox şey öyrənə bilirlər. Bunun üçün də müxtəlif situasiyalarda sözlərin necə istifadə olunması və sözlərin daha yaxşı qalması üçün dialoqlardan, rol ifa etmə oyunlarından istifadə etmək məqsədəuyğundur (1).

Kommunikativ fəaliyyət növlərinə digər bir misal isə informasiya boşluğuna əsaslanan tapşırıqlardır. Bu tip tapşırıqlarda ya hər bir şagirdə, ya da hər bir qrupda informasiyanın bir hissəsi olur. Çatışmayan informasiyanı bərpa etmək üçün tərəflər fikir mübadiləsi aparmalıdırlar. Bu tapşırığı test formasında da yerinə yetirmək olar. Belə ki, şagirdlərə informasiya və test təqdim olunur. Testdə variantlar verilir və buraxılmış informasiya bu cavabların yalnız birində qeyd olunur. Şagirdlər cavabları qeyd etdikdən sonra tapşırığın ümumi müzakirəsi aparılır (13).

İnformasiya boşluğu tipli fəaliyyətləri yerinə yetirərkən bir sıra hazırlıqlar etmək lazımdır. İlk öncə hər bir şagirdə xüsusi informasiya olan vərəqlər paylanılır. Müəllim belə tipli tapşırıqları edərkən bunlara etməlidir:

- Vizual şəkildə əyani vasitələrlə təqdim oluna biləcək mövzulara müraciət edə bilər. Məs. coğrafi mövzuya, xəritə vasitəsilə göstərilməklə.
- Üzərində hazır informasiya olan vəsait seçmək və lazım olan hissəni silmək olar.
- Buraxılmış informasiyanı tapmaqda şagirdlərə köməklik göstərmək üçün müxtəlif açar sözlər olan kartlardan və ipucu verən şəkillərdən istifadə edilə bilər.

Dərs zamanı müəllimin edəcəkləri:

- Sinifdə fəaliyyətə başlamamışdan əvvəl şagirdlərə edilən tapşırığın məqsədini anlatmaqdır.
- Şagirdləri tapşırıqda olan sözlər və söz birləşmələri ilə tanış etmək lazımdır.
- Onlara vaxt limiti qoymaq lazımdır (10).

Yeni bir dil öyrənmə bir çox insanlar üçün çox çətin ola bilər. İngilis dilini öyrənmək istəyən şəxslərin konkret vəziyyətlərdə və söhbətlərdə bu dili başa düşməkdə çətinlikləri yarana bilər. Oyunlar tələbələrə xarici dili prosesdən yorulmadan və sıxılmadan öyrətməkdə yardımçı ola bilər.

Oyunlar da kommunikativ fəaliyyətlərin digər bir geniş yayılmış növüdür. Çünki hansı yaş dövründə olmasından asılı olmayaraq hər bir tələbə üçün oyunlar çox maraqlı doğurur. Müəllimlər tələbələrin bilik səviyyələrinə uyğun oyunlar tərtib edə və ya internet vasitəsilə hazır oyunlardan yararlanı bilərlər. Dərs prosesi zamanı istifadə oluna biləcək oyunlara bir sıra nümunələr göstərmək olar:

1. Tic-tac Toe (X, O) oyunu

Şagirdlərə müxtəlif qruplara ayırırıq. Hər bir qrup dəyirmi stol arxasında əyləşir və stolun üstündə kağızlar olur. Bu kağızlar hər qrupda müxtəlif rəngdə olur. Tələbələr qrup halında mübarizəyə qoşulurlar. Müəllim öncədən ya ingilis dilinin qrammatik qaydalarına, ya sözlərin düzgün tələffüzü və ya söz ehtiyatlarını yoxlamaq üçün müxtəlif suallar hazırlayır. İlk sual birinci qrupa bölünür. Əgər onlar bu suala düzgün cavab verirlərsə kağıza ya X, ya da 0 qeyd edilir. Yox əgər suala yalnız cavab verirlərsə növbəti qrup suala cavab vermək şansı qazanır. Əgər sən də heç bir qrup sualı doğru cavablandıra bilmirsə müəllim özü düzgün cavabı qeyd edilir. Oyun bu qaydada davam edir. Sonda ilk üç X və ya 0 toplamış komanda qalib elan olunur.

Pıçıltı dairəsi (Whisper Circle)

Bu oyun əyləncəli bir oyun olub qrupun ümumi diqqətindən asılıdır. İlk növbədə müəllim tələbələri hər birində ən azı 7 nəfər olmaqla komandalara ayırır. Amma hər komandadakı şagirdlərin sayı 10 nəfərdən artıq olmamalıdır. Sonra müəllim hər bir komanda üçün lider təyin edir. Bundan sonra müəllim komanda liderinə özünün

hazırladığı kartda yazılan cümləni göstərir. Hər bir komanda rəhbəri oxuduğu cümləni yanında oturan yoldaşına pıçıldayır. Sonra həmin şəxs eşitdiyi cümləni yaşındakının qulağına pıçıldayır. Beləliklə oyun komandanın sonuncu üzvünə cümlənin pıçılıyla deyilməsinədək bu minvalla davam edir. Sonda müəllim hər komandanın sonuncu üzvündən kartda hansı cümlənin yazıldığını soruşur. Əgər onların verdiyi cavab doğrudursa onlara xal verilir. Yox əgər doğru deyilsə bu zaman heç bir xal verilmir. Bu da əlbəttə tələbələrin diqqətinin yalnız verilmiş tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün yönəldilməsinə xidmət edir.

Konsentrasiya oyunu

Bu oyun tələbələrə bir qədər gec yadda qalan sözləri daha tez və daha yaxşı yadda saxlamağa imkan yaradan bir oyundur. Daha çox şagirdlərdə söz ehtiyatını artırmaq üçün istifadə olunur. Bu oyuna misal olaraq müəyyən idman növlərinin adlarının yadda saxlanmaması üçün nəzərdə tutulan bir variantını misal göstərmək olar. Bu oyunu oynamaq üçün nəzərdə tutulan təlimatlar:

1. Tələbələr növbə ilə bir-birilə leksik əlaqəsi olan iki ədəd söyləyirlər.
2. Müəllim tələbələrin dediyi ədədləri qeyd edir. Əgər bu ədədlərə uyğun gələn sözlər birlikdə tapılması lazım olan yeni sözü yaradırsa o zaman onlara xal verilir. Əgər tələbə düzgün sözü tapa bilmirsə digərləri ona kömək edə bilirlər. Sözlərin tərkib hissələri oyunda da bu qaydada verilir:

1.	11.
Scuba	boarding
2.	12.
Hang	water
3.	13.
Skiing	gliding
4.	14.
Rock	marathon
5.	15.
Jumping	running

6.	16.
Snow	bungee
7.	17.
Biking	skating
8.	18.
Sky	diving
9.	19.
Mountain	climbing
10.	20.
In-line	diving

Əgər şagird 1 və 18 söyləyərsə bu zaman o xal qazanmış olur. Çünki 1 və 18 ədədlərinə uyğun gələn sözlərin birləşməsindən scubadiving sözü yaranır. Odmana aid bu sözləri öyrənilməsi zamanı digər oyundan da istifadə etmək olar. Bu oyunda isə sözlərin bir hissəsi verilir, ikinci hissəsi isə boş buraxılır. Şagirdlər ikinci hissəni özləri tapıb sözü tamamlamalıdırlar. Məsələn:

- 1) Scuba_____
- 2) _____gliding
- 3) Water_____
- 4) _____climbing
- 5) Bungee_____
- 6) _____boarding
- 7) Mountain_____
- 8) In-line_____
- 9) _____running
- 10) _____diving

Kommunikasiyaya xidmət edən digər bir oyun növünə misal olaraq tabunu göstərmək olar. Tabu Amerika Birləşmiş Ştatlarında uşaqlar üçün oyuncaqlar və

oyunlar hazırlayan Hasbro kompaniyası tərəfindən yaradılmışdır. Bu oyun xüsusilə ingilis dilini ikinci dil kimi öyrənən şagirdlər üçün daha münasibdir. Çünki bu oyun onları yeni və daha az-az istifadə etdikləri sözləri istifadə etməyə vadar edir. Tabu oyununun oynayarkən şagirdlər komandalara bölünürlər. Hər bir komandadakı şagirdlərə kartlar verilir. Bu kartlarda müəyyən sözlər yazılır. Oyunçu çalışmalıdır ki, bu sözü öz komanda yoldaşlarına izah etsin və onlar bu sözü tapsınlar. Məs: Əgər beach sözünü izah etmək lazımdırsa bu zaman onlar “ocean”, “sand”, “suntan lotion”, “sunglasses”, or “sunburn” kimi sözlərdən istifadə edə bilməzlər. Yalnız belə formada cümlələr qura bilirlər. “It is a place in the sun where people go to relax” (9).

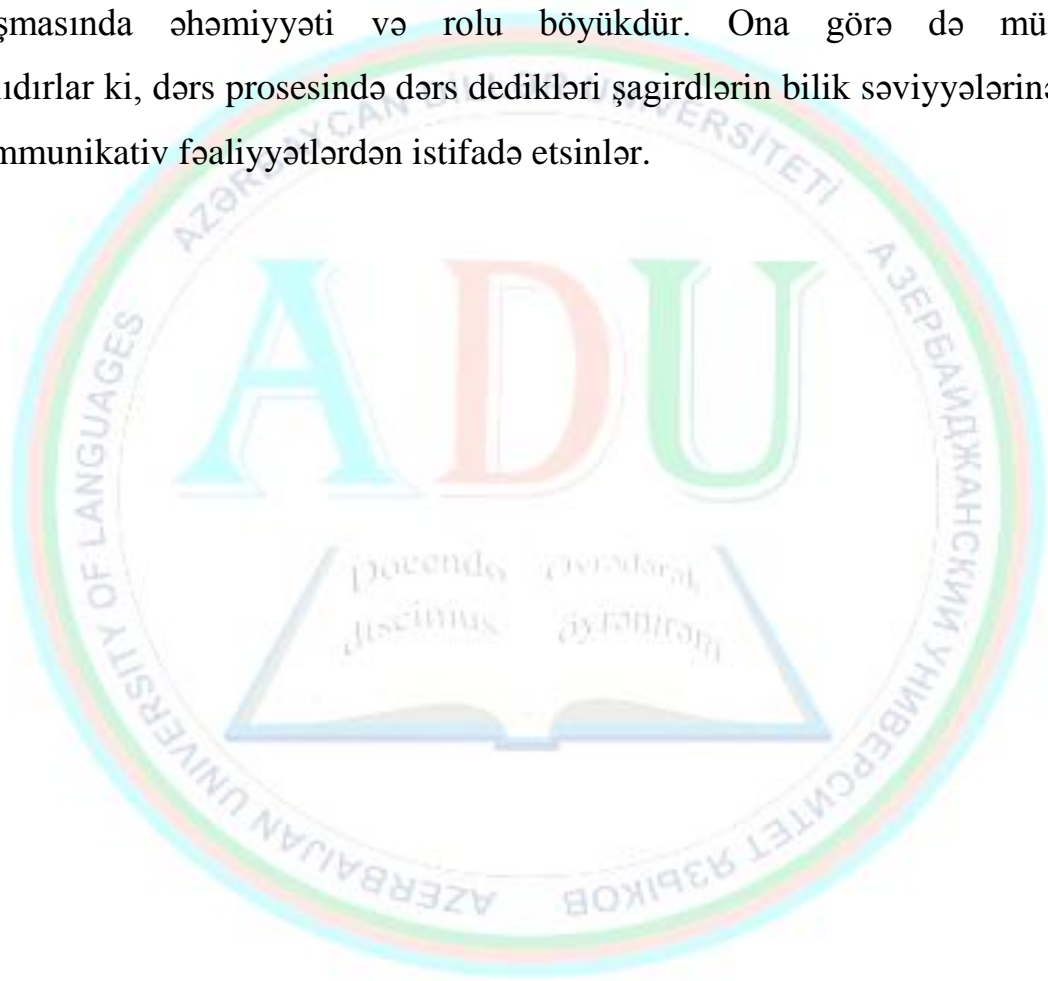
Səlislik və rəvanlıq oyunu

Bu oyun əsasən intermediate və advanced səviyyəsində olan tələbələr üçün nəzərdə tutulub. Bu oyunun məqsədi odur ki, şagirdlər tərəddüd etmədən və səhv etməkdən çəkinmədən danışmalıdırlar. Oyun başlamamışdan əvvəl müəllim bu oyun vasitəsilə şagirdlərə nəyi aşılacağını və oyunu necə təşkil edəcəyini müəyyənləşdirməlidir. Müəllim yazı taxtasına hər hansı bir söz yazır. Məsələn: Car. Sonra müəllim ilk əvvəl özü taymer vasitəsilə bir dəqiqə ərzində dayanmadan bu sözlə əlaqədar olaraq sözlər, cümlələr deyir. Oyunun qaydaları ilə tanış olduqdan sonra hər bir tələbəyə fərqli sözlər verilir. Onların dediyi sözlər və ya cümlələr maraqlı olmaya da bilər. Əsas odur ki, onlar bu müddət ərzində dayanmadan və onlara verilmiş sözlərdən kənara çıxmada danışsınlar. Əgər şagird bir dəqiqə dayanmadan bu tapşırığı yerinə yetirə bilirsə bu zaman o mükafatlandırılır (9).

Kommunikativ oyunlara digər bir nümunə olaraq biting your tail oyununun göstərmək olar. Bu oyun zamanı müəllim hər hansı bir mövzunu seçir. Daha yaxşı olardı ki, seçdiyi mövzu bir qədər əvvəllər keçilmiş mövzulardan olsun. Çünki bu vaxt şagirdlər əvvəlki paraqraflarda öyrəndikləri sözləri təkrarlayırlar və bu da onların öyrəndiklərini daha yaxşı yadda saxlamalarına yardımçı olur. Məsələn: “Food and drink” mövzusu ətrafında müzakirə aparaq. Bu zaman şagirdlərdən biri içki və ya ərzaqlara aid bir söz deyir. Növbəti şagird isə sözün sonu hansı hərflə bitibse həmin hərflə başlayan və mövzuya aidiyyəti olan söz deyir. Məsələn: water-rice-egg...

Oyun bu qayda ilə davam edir. Əgər şagirdlərin hər hansı biri söz tapa bilmirsə və ya mövzudan kənar söz deyirsə bu zaman o oyunu tərk etmiş olur. Sonra isə yeni bir söz deyilir və şagirdlər qaldıqları yerdən öz sözlərini deməyə başlayırlar. Bu oyun şagirdlərdə həm kommunikativ bacarıqların formalaşmasına, həm də söz ehtiyatlarını artırmağa, həm də öyrəndiklərini təkrarlamağa şərait yaradan bir oyundur.

Yazdıqlarımızdan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, kommunikativ fəaliyyətlərin şagirdlərin danışma, eşidib-anlama, yazma və oxuma qabiliyyətlərinin formalaşmasında əhəmiyyəti və rolu böyükdür. Ona görə də müəllimlər çalışmalıdırlar ki, dərs prosesində dərs dedikləri şagirdlərin bilik səviyyələrinə uyğun olan kommunikativ fəaliyyətlərdən istifadə etsinlər.

NƏTİCƏ

Müasir dünyada qlobal ünsiyyət dili statusunu əldə etmiş, qlobal miqyasda dominant rol oynamaqda olan ingilis dilini xarici və yaxud ikinci dil kimi öyrənən insanların dayanmadan artmaqdadır.

Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi müasir dünyada aparıcı xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin öyrədilməsi və öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən birinə çevrilir. Bu gün ingilis dili ökləmizin ali və orta təhsil müəssisələrində tədris edilən əsas fənnlərdən biridir. Son zamanlar xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisi sahəsində ciddi dəyişikliklər baş verməkdədir. Orta və ali təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisi ilə bağlı mövcud olan problem və çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün dövrün tələblərinə uyğun olmayan tədris proqramlarına yenidən baxılmalı, innovativ ideya və metodlar dillərin tədrisi praktikasına tətbiq edilməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin kommunikativ-yönümlü tədrisi prioritet məqsəd kimi qoyulur. Bu isə dilöyrənənlərin öyrənilən xarici dilə kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməyi başlıca vəzifə kimi irəli sürür.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə ingilis dilinin öyrənilməsində əsas məqsəd ixtisas kimi tədris edilən xarici dildə kommunikativ kompetensiyaya yiyələnməkdir. Qoyulan məqsədə nail olmaq üçün dil fakültələrində ixtisas dilinin tədrisi kommunikativ-yönümlü, funksional-yönümlü şəkildə təşkil edilməli və kommunikativ yanaşmanın əsasında duran kommunikativlik, interaktivlik prinsiplərinə riayət etməklə həyata keçirilməlidir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tələbə-yönümlülük prinsipinin təlim prosesinə tətbiq edilməsi müəyyən problem və çətinliklərlə müşayiət edilir.

İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrə öyrənilən dildən qüsursuz, sərbəst, yaradıcı və ən önəmlisi, kommunikasiyanın baş verdiyi situasiyalara uyğun olan şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail

olmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Apardığımız araşdırmaların nəticələri aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilə bilər:

- 1) Xarici dildə kommunikativ kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi məqsədinə nail olmaq üçün dil fakültələrində ixtisas dilinin təlimi prosesi kommunikativ yanaşmanın əsasını təşkil edən kommunikativlik, interaktivlik və tələbə-yönümlülük prinsiplərinə riayət etməklə qurulmalıdır.
- 2) Tələbə yönümlülük prinsipinin əsas tələblərindən biri təlim prosesinin tələbələrə tələbat və ehtiyaclarını nəzərə almaqla təşkil edilməsi və həyata keçirilməsidir.
- 3) Dil fakültələrində ixtisas dili kimi tədris edilən ingilis dilinin təlimi prosesinə tələbə-yönümlülük prinsipinin tətbiq edilməsi onu tələb edir ki, burada istifadə edilən metod və üsulların, təlim xüsusiyyətlərini, onlarda olan bilik, vərdiş və bacarıqların səviyyəsini, maraq dairələrini, məqsədlərini, ehtiyac və tələbatlarını nəzərə almaqla seçilməlidir.
- 4) Tələbələr dilöyrənmə prosesinə fəal, təşəbbüskar iştirakçılar qismində cəlb edilməlidir. Tələbələr təlim prosesində obyekt deyil, subyekt kimi çıxış etməlidirlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Hüseynzadə G.C. Xarici dillərin tədrisində islahatların tətbiqi: Müəllim-yönümlü tədrisdən tələbəyönümlü tədrisə keçid/ “Elm” ilinə həsr olunmuş Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. II Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2009, s. 220-226
2. Qəribova M.N. İxtisas fakültələrinin aşağı kurslarında alman dilinin tədrisində interaktiv metodlardan istifadə. Dis... pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru. Bakı: 2012, 168 s.
3. Şirəliyev Ə.Ş. Xarici dillərin tədrisində fəal təlim metodlarının tətbiqi/ Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfrans.

Rus dilində

4. Агазаде Н.Г. К вопросу сопоставительного изучения языков. Иностранные языки в школе. М.: 1960, № 6, с.107-112
5. Артемов В.А. Вербальное поведение и речевой поступок. Речевая ситуативность в преподавании иностранных языков в специальном языковом вузе. М.: 1973, с. 28-46
6. Гусейнзаде Г.Д. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: «Мутарджим», 2001, 314 с.
7. Гусейнзаде Г.Д. Совершенствование лексико-синтактической стороны устной английской речи на старших курсах в национальной аудитории языкового вуза. Дисс... канд. педаг.наук., Л.: 1989, 240 с.
8. Гурвич П.Б. основы обучения устной речи на языковых факультетах. Владимир, 1974, с. 2, 176 с.
9. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи. В защиту слова. М.: 1966, с.5-25
10. Жинкин Н.И. Речь. Психология. Пед.ред. А.А.Смирнова, М.:1956, с. 290-322

11. Зимняя И.А. Речевой механизм в схеме порождения речи (применительно к задаче обучения иностранному языку) // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. М.: 1969, с.5-16
12. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение, 1978, 159 с.
13. Ибрагимбеков Ф.А. К вопросу о связях мышления и речи при двух и многоязычии // Учен. Зап. АПИЯ им. М.Ф. Ахундова. Баку: 1961, вып. IX, с. 169-188
14. Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного языка на начальных курсах вузов. Баку: Мутарджим, 2002.
15. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974, 368 с.
16. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М.: 1976, с. 64-93
17. Шатилов С.Ф., Шевяков В.Н., Склизов Ю.А. некоторые проблемы совершенствования устной иноязычной речи на продвинутом этапе обучения в языковом вузе. Совершенствование устной иноязычной речи на продвинутом этапе обучения в школе и вузе. Л.: 1974, с. 1-7

İngilis dilində

18. Allwright R.Z. "The Importance of Interaction in Classroom Language Learning" in "Applied Linguistics", 5/2, 1984, p.156-171
19. Besse, H. 1981. "The Pedagogic. Authenticity of a Text", in The teaching of Listening Comprehension, ELT Document Special, London: The British Council. 20-29.
20. Breen, M.P., 1985. "The Social Context for Language Learning-a Neglected Situation? In "Studies in Second Language Acquisition" vol. 7, p. 135-158
21. Brumfit, C. Applied Linguistics and Communicative curriculum in language Teaching. Annual Review of Applied Linguistics, 1988, 8, p. 3-13

22. Canale M. and M.Swain. 1980. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*/ 1 (1): 1-47
23. Girard D. 1977. "Motivation: the Responsibility of the Teacher; *ELT Journal*, 31, p. 97-102
24. Harmer F. *The practice of English Language Teaching*. Harlow, UK: Longman, 1991, 296 p.
25. Halliday A. *The House of TESCP and the Communicative Approach: The Special Needs of English Language Education*. *ELT Journal*, 1994, v. 48 (1), p.3-11
26. Hymes D. "On Communicative Competence" in "Sociolinguistics", Pride J.B. and Holmes J. (eds.). Penguin, 1972.
27. Jatvonton, E. and Segalawity, N. 1988. "Creative Automisation": Principles for Promoting Fluency within a communicative framework", *TESOZ Quarterly*, 22, 3, p.473-502
28. C.F. Green, E.R. Christopher and F.Jam. 1997. *Developing Discussion Skills in The ESZ Classroom*. *ELT journal* 51/2: p.135-143
29. Krashen S.D. *Explorations in Language Acquisition*. Heinemann, 2003, 93 p.
30. Kumm H.J. 1984. "Effecting Change in Teacher/student Interaction; in Fella, (ed). *Report on Council of Europe Workshop 3, June, 1984*. Hameenlinna Finland: *Communicative Language Teaching in the Classroom*, Strasbourg Council of Europe: p. 34-40.
31. Littlewood W. 1981. *Communicative Language Teaching*. Cambridge University Press, 108 p.
32. Little D. 1991. *Learner Autonomy*, Dublin: Authentic Language Learning Resources, p. 15
33. Littlewood, W. 1992. *Teaching Oral Communication*. Oxford; Blackwell.
34. Macorquodate, Kenneth, 1970. On Chomsky's Review on Skinner's Verbal behavior. *Journal of the Experimental Analysis of Behaviour* 13, p.83-99
35. McCarthy, M. 1991. *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

36. McCulloch D. Languages Hit the Grammar Gap. "Sunday Times" (25, 05.94).
37. Morrow, R. and K.Johnson. 1979. Communicate. Cambridge: Cambridge University Press.
38. Morrow Morrow, K. And M. Schocker. 1987. "Using Texts in Communicative Approach"; ELT Journal, 14/4; p.248-256
39. McGroarty, Mary. 1984. Some Meanings of Communicative Competence. For Second Language Students. TESOL Quarterly 18; p.257-272
40. Nunan, D.(ed) 1992. Collaborative Language Learning and Teaching Cambridge: Cambridge University Press.
41. Porter-Ladousse, L. and Noble, T. 1991. "Oral Presentations: Group Activity or One-Man Show", English Teaching Forum, 29, 2, p.31-32
42. Richards, J.C and Rodgers, Th.S. 2003.Approaches and Methods in Language Teaching, Cambridge: Cambridge University Press, p. 240.
43. Rivers, W.M. From Linguistic Competence to Communicative Competence" in Tq 7 (1973), p. 25-34
44. Schoumann J. Communication Technigues, TQ 6. (1972), p. 143-146
45. Widdowson H.G. Teaching Language as Communication. Oxford University Press, 1978.

İstifadə olunmuş mənbələr

1. www.gifu-net.ed-jp
2. www.ehow.com
3. www.wiki.answers.com
4. www2.vobs.at
5. www.myenglishpages.com
6. www.speaking.pitt.edu
7. www2.education.ualberta.ca
8. www.cambridge.org
9. www.esl-galaxy.com
10. www.coerll.utexas.edu
11. www.zy.swust.net.cn
12. www.dspace.mah.se
13. www.schoolfamily.com
14. www.2.ds.psu.edu

15. www.netmanners.com

16. www.thesis.swu.ac.th

